

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KIRIM SAVAŞI'NDA (1853-1856) MÜTTEFİK ORDULARIN SEVK VE İDARE MERKEZİ: VARNA COMMAND AND CONTROL CENTER OF ALLIED FORCES IN CRIMEAN WAR (1853-1856): VARNA

Erdoğan KELEŞ*

Öz

Kırım Savaşı, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkma çabalarının bir sonucu olarak çıktı. Savaşın görünür sebebi Fransa'nın 1850'de ortaya attığı Kutsal Yerlerin bakım ve onarım hizmetlerinin kimin sorumluluğunda olacağı tartışması; asıl neden ise Rusya'nın "hasta adam" olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'ni parçalama ve topraklarını paylaşma olarak ifade edilen "Doğu Sorunu"udur. Savaş başlamadan önce diplomatik olarak İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldılar. Diplomatik görüşmeler devam ederken Rusya, manevi haklar elde edinceye kadar maddi bir teminat ve rehin suretinde olmak üzere Temmuz 1853'te Memleketeyn (Eflak-Boğdan) topraklarını geçici suretle işgal etti. Osmanlı Devleti, bu işgali kabul etmeyerek Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan etmiş ve ilk çatışmalar Tuna boylarında başlamıştır. Bu önemli süreçte *Varna* şehri ve limanı her türlü ulaşım imkânı nedeniyle müttefik orduların toplanma ve lojistik destek merkezi olarak seçildi.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı, Varna, Osmanlı, İngiltere, Fransa, Müttefik Ordusu, İdare Merkezi.

Abstract

Crimean War broke out as a result of Russia's attempts to disintegrate the Ottoman State. The so-called reason for the break-out of the war was the debate initiated by France in 1850 about who would be responsible for the maintenance of the sacred places; but the actual reason was "Eastern Problem", which meant disintegration of the Ottoman State defined as "sick man" by Russia and sharing of its lands. Before the break-out of the war, France and England were diplomatically in favor of the Ottoman State; while diplomatic negotiations were still in progress, Russia temporarily invaded Walachia lands as an material warrant until spiritual rights were attained in July, 1853. The Ottoman State did not admit this invasion and declared a war to Russia in 1853 and first battles were fought along Tuna. During this important process, *Varna* city was selected as the gathering and logistics center for the allied forces.

Keywords: Crimean War, Varna, Ottoman, England, France, Allied Forces, Administration Center.

Giriş: *Varna*'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Varna, Karadeniz'in batı kıyılarında ve Bulgaristan'ın kuzey doğusunda bir liman şehridir. Bulgaristan'ın kuzey doğusunda aynı adı taşıyan körfezde bir kıyı düzlüğü üzerinde yer alır. Kuzey doğusundaki Kaliakra (Kaligra / Çiligra) Burnu ve Güneyi'ndeki Provadya/Provadi/Pravadi (İridere) nehrinin bataklığı ile çevrili *Varna*, zamanla Batı Karadeniz'in en önemli limanı haline gelirken Devna / Djevna nehrinin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Silistre'nin 115 km güney doğusundadır. Güney, batı ve kuzey rüzgarlarını alması bile doğu rüzgarlarına açıktır. Bu nedenle iyi bir ticaret limanı ve ikinci derece müstahkem mevki konumuna gelmiştir. *Varna* şehri 1393 senesinde Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlı hakimiyetine geçti. XVI. yüzyılda Rumeli Eyaleti'nin Silistre Sancağı'na bağlı bir kaza idi. 1842 senesinde yapılan idarî düzenlemeler sırasında Silistre Eyaleti'ne bağlandı. Bu tarihte yapılan düzenleme ile sancak haline getirilerek Kaymakam idaresine verildi. Daha sonra yapılan idarî düzenlemelerde ise kaza merkezi haline getirildi. Tarih boyunca Ruslarla yapılan savaşlarda sürekli saldırı ve işgallere maruz kaldı. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Haziran 1810 senesindeki Rus kuşatması ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda *Varna* şehri Rus ordusunun saldırı ve muhasaralarından oldukça etkilendi. Hatta, 1828-1829 Savaşı sonrası yapılan Edirne Antlaşması ile *Varna* şehri ve limanı tekrar Osmanlılara bırakılırken Hıristiyan halkının büyük bölümü daha iyi bir yaşam sözü verilerek Ruslar tarafından Besarabya bölgesine götürüldüler. Ama bunların büyük çoğunluğu yaşadıkları hayal kırıklığının sonucunda tekrar geri döndüler. İşte bu gel-gitler ve savaşlar nedeniyle *Varna*'nın nüfusu sürekli bir değişim gösterdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında nüfusu 8.500 kişi civarında iken, 1595 senesinde Eflak Prensi Mihail'in *Varna*'yı ve Kuzey Bulgaristan'daki diğer şehirleri yakıp yıkmaya neticesinde şehrin nüfusu hayli azaldı. 1597 senesindeki nüfusu ise 5.200-5.500 civarındadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında *Varna* nüfusunun 15.000 civarında olduğu tahmin edilirken, 1853-1854 senesinde ise şehrin nüfusunun 16.000 civarında olduğu tespit edilmiştir. *Varna*'nın nüfusu etnik olarak Türk, Ortodoks, Ermeni, Yahudi ve Rumlar'dan ibaretti. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) müttefik İngiliz ve Fransız birliklerine üs vazifesi gören *Varna*, 1878 Ayastefanos Antlaşması'yla Rusya'ya bırakıldı. Ama, 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan sınırlarına dahil edilerek,

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Osmanlı egemenliğinden koparıldı. Bu tarihe kadar iyi tahkim edilmiş bir şehir olan *Varna*, Sofya ve Rusçuk'tan gelen trenin son istasyonuydu¹.

Osmanlı Devleti ile üç Avrupa devleti (İngiltere-Fransa-Rusya) arasında 1838-1846 yılları arasında imzalanan ticaret antlaşmaları sonunda *Varna*, Avrupa'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri oldu. Özellikle Osmanlı Devleti'nde ticarî tekellerin kaldırılmasıyla birlikte *Varna*'nın önemi artarak Bulgaristan'ın en önemli ihracat ve ithalat noktası haline geldi. Karadeniz'in önemli ticaret limanlarından biri haline gelen *Varna*'da Kırım Savaşı öncesinde İngiltere, Fransa, Avusturya, Belçika, Sardunya ve Rusya konsolosluk kurmuşlardı. Hem ticarî önemi hem de stratejik konumu nedeniyle Kırım Savaşı sırasında müttefik devletlerin askerî birliklerinin idare ve lojistik merkezi olarak kullanıldı².

1-Müttefik Orduların İdare Merkezi: *Varna*'dan-Kırım'a

1.1-Orduların Toplanma ve İdare Merkezi Olarak *Varna*

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1850'de Kutsal Yerler Meselesi nedeniyle başlayan diplomatik kriz, Rusların Temmuz 1853 başlarında Memleketeyn (Eflak-Boğdan) topraklarını işgali ile yeni bir boyut kazanmıştı. Rusya, Memleketeyn topraklarını manevi haklar elde edinceye kadar maddi bir teminat olmak üzere geçici surette işgal etmiş sonra da Silistre'yi kuşatmıştı. Osmanlı Devleti, bu işgali protesto etmiş ve tedbiri elden bırakmayarak savaş hazırlıklarına hız vermiştir³. Daha Rusya'nın Memleketeyn topraklarını işgal etmesinden önce Rumeli ordu komutanı Ömer Paşa ile Anadolu ordu komutanı Abdi Paşa'ya hitaben gönderilen emirde iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kesildiği, Rusya'nın Prut nehrini geçmesi halinde önceki anlaşmaların feshedilmiş sayılacağı ve bu nedenle sınır bölgelerinde her türlü askerî tedbiri almaları bildirilmiştir. Aynı şekilde *Varna*, Silistre ve Vidin idarecilerine gönderilen talimatta da Rusya'nın Balkanlara yönelik her türlü saldırısında Ordu Komutanı Ömer Paşa'nın direktiflerine uymaları ifade edilmiştir⁴.

Çar I. Nikola, saldırı harekâtının anahtarı olarak Silistre Kalesi'ni görüyordu. Silistre'nin güneyinde yer alan *Varna* ve Karadeniz kıyılarına olabildiğince erken ilerlemek, Batılı devletlerin birliklerini konuşlandırmasına ve güneye doğru Rus ilerlemesini durdurmalarına zaman kalmadan önce İstanbul'a ulaşmakta kararlıydı. Eğer Silistre'yi ele geçirebilirse Tuna nehri vasıtasıyla Karadeniz'den iç kesimlere doğru bir ikmal hattı elde etmiş olacaktı. Çar I. Nikola, 26 Mart 1854'te Gorçakov'a gönderdiği mektupta, "İngilizler ve Fransızlar birliklerini en az on beş güne kadar karaya çıkaramazlar" diye yazdıktan sonra "Sanırım, Silistre'ye doğru atılmak üzere *Varna*'dan karaya çıkacaklar... Onlar gelmeden önce kaleyi almalyız..." diye yazmıştı⁵. Hatta Çar I. Nikola tarafından bir yıl önce 3 Ocak 1853 tarihinde Rus Harbiye Nazırı'na gönderilen ve bizzat kaleme aldığı harp planına göre Ruslar, İstanbul'u işgal edeceklerdi. Ancak Prens Mençikof, Türklerin alacağı tedbirlerle bunun oldukça zor olduğunu öngördüğünden İstanbul olmazsa bile Eflak-Boğdan topraklarının işgalini amaçları için yeterli gördüğünü, bunun için de 5. ve 6. Kolorduların kafi geleceğini belirtmişti. Ancak Prens Paskiyeviç bu fikre karşı çıkmıştı. Prens Paskiyeviç, Tuna boyunda yapılacak bir askerî hareket için Silistre, Şumnu ve *Varna*'da birer askerî birlik bulundurmak ve *Varna*'dan başlamak üzere bir güvenlik hattı oluşturmak zorunda olduklarını ileri sürmüştü. Hatta ileri bir hareketle Edirne'yi ve Kırklareli'ni işgal etmek zorunda kalırlar ise bunun için yaklaşık 100.000 kişilik bir orduya ihtiyaçları olduğunu, hatta *Varna-Burgaz* hattını emniyet altına almak için ayrılacak birliklerden sonra ancak ellerinde ileri hareket için 45.000 kişilik bir kuvvet kalacağını da eklemişti⁶. Buradan anlaşıldığına göre Ruslar, Tuna kıyılarından İstanbul üzerine yürüdükleri takdirde *Varna* bölgesine oldukça önem vererek, buranın emniyetini kesinlikle göz ardı etmek istememişlerdi. Zaten Osmanlı Devleti'nin Tuna boylarındaki en önemli müstahkem kaleleri arasında *Varna Kalesi* de bulunuyordu. 1829 Edirne Antlaşması'yla Eflak kaleleri yıkıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Tuna kıyılarındaki İsmail, İsakçı, Silistre, Şumnu ve *Varna kaleleri* daha bir önem kazanmıştı. Yine Tuna kıyılarından güneye doğru Balkanlara ve Trakya'ya inen belli başlı yollardan birisi Kalas-İsakçı-Dobruca güzergâhı olup Babadağ-Mankalya-*Varna*-Burgaz istikametini takip ediyordu. Ruslar 1828-29 savaşları sırasında Kalas-İsakçı civarından Tuna'yı geçerek Dobruca hattında ilerlemiş ve *Varna*'yı işgal etmişlerdi. Ruslar şimdi de aynı yolu izlemek suretiyle *Varna*'yı işgal etmeyi tasarlamışlardı. Aynı zamanda Ruslar 1854 senesi ilkbaharında yapacakları ileri bir harekâta *Varna*'yı Köstence ve Burgaz ile birlikte ikmal işlerinin merkezi olarak düşünmüşlerdi. Yine Rus planına göre *Varna*

¹ *Varna* şehrinin tarihsel süreci için bkz. M. Tayyib Gökbilgin (1986), "*Varna*", İ.A., *Cilt: 13*, İstanbul: MEB, s.210-214; Machiel Kiel, "*Varna*", *DİA.*, *Cilt: 42*, s.524-527; Saim Besbelli (1977), *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara, s.12-13; İvan Roussev (2011), "*Varna Et Les Missions Françaises Durant La Guerre De Crimée (1853-1856)*", *CIEPO (Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi) XVII. Sempozyum Bildirileri (18-23 Eylül 2006)*, Trabzon, s.575.

² Roussev, *a.g.m.*, s.575.

³ S. Adulphus Slade [Müşavirpaşa] (1943), *Türkiye ve Kırım Harbi*, (Çev. Ali Rıza Seyfi), İstanbul, s.66-67; Ali Fuat Türkogeldi (1987), *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, *Cilt: I*, (Yayına hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara: TTK, s.23-24.

⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)*, *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri (A. MKT. MHM.)*, no: 56 / 37, (10 Haziran 1853)

⁵ Orlando Figes (2012), *Kırım Son Haçlı Seferi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: YKY, s.186-187.

⁶ A. Tevfik Gürel (1935), *1853-55 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Ankara, s.19-26.

muhasara edilerek ele geçirilmeli ve mutlaka elde tutulmalı, zaptından sonra da burada hastane ve revirler tesis edilmelidir. Ama bu planın uygulanmasına Avrupalıların müsaade etmeyeceği, fazla masrafa neden olacağı ve hastalıktan dolayı askerinin çok fazla kayıp vereceği düşünüldüğünden uygulamaya konulmaktan vazgeçilmiştir. Ruslar bunun yerine *Varna*'ya çıkması muhtemel İngiliz ve Fransız ordularının gelmesinden önce sol taraflarını ve arkalarını güvence altına almak için Silistre'ye saldırmışlardır⁷.

Diplomatik görüşmelerin kesilmesi ve Rus Büyükelçisi Mençikof'un İstanbul'dan ayrılması üzerine savaş ihtimalinin iyice arttığı dönemde Rusya'nın saldırılarına ilk maruz kalacak yer olan Eflak Voyvodası'ndan gelen bir tahrirat önce Fransa ve İngiltere elçilerine gönderilmiş ve onlardan gelen cevaplarla birlikte Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüştü. Belgede ifade edildiğine göre Rusya sadece Memleketeyn topraklarını değil deniz aşırı mahallere de saldıracaktı. Bu nedenle Rus saldırılarının en ağır neticeleri düşünölmek suretiyle memleketin her yerinde hızlı bir şekilde harp hazırlıklarına başlanılması, İstanbul Boğazı ile *Varna* ve Tuna boyunda da gerekli tedarikâtın hazır edilmesi tavsiye edilmiştir. Aynı şekilde Rusların Doğu'da Batum ve Çürüksu üzerinden saldırımaları da muhtemel olduğundan Amasya ve Merzifon civarından toplanacak zahirenin de Samsun iskelesi yoluyla Trabzon'a ulaştırılması istenmiştir⁸.

Osmanlı ordusu Başkumandanı Ömer Paşa ise Rusların Memleketeyn topraklarını işgal etmeleri nedeniyle Tuna sahilini teftiş ettikten sonra *Varna*'dan Vidin'e kadar on iki mevkiye asker yerleştirdiği gibi Şumnu'yu da kendisine merkez seçmişti. Ömer Paşa'nın amacı Rusların Tuna'yı geçerek güneye ilerlemesini önlemektir⁹. Bu sırada ülkenin her yerinde seferberlik emri gereğince büyük bir harp hazırlığına girişildi. Topخانه ve baruthanede top döküm işlerine hız verildi. Redif askeri ve gönüllü birliklerin toplanması için vilayetlere emirler gönderildi. Tüm bunların yanında Mısır ve Tunus gibi yerlerden asker talep edilmişti. 1853 yılı içerisinde çeşitli bölgelerden İstanbul'a gelen 60.000 kişilik bir askerî kuvvet vapurlarla hiç kimseye duyurulmadan 15 Temmuz 1853 tarihinden itibaren *Varna limanına* taşınarak oradan da Tuna boyuna ve Balkanlardaki önemli mevkilere dağıtılmışlardı¹⁰.

Yine Anadolu ve Rumeli ordusuna mensup redif askeriyile Arabistan ordusuna mensup topçu, süvari ve piyade askerinden olmak üzere 41.000 askerinin hazır edilerek Manastır, Sofya ve Erzurum taraflarına sevk edilmesi istenmişti. Bunun 22.000 kadarı Erzurum tarafına 19.000 kadarı da Rumeli tarafına gönderilmiştir¹¹. Mısır ve civarından talep edilen askerî birlikler de Patrona Hasan kumandasında 40 ticaret gemisiyle önce Ağustos 1853'te İstanbul'a getirildiler. 14-15.000 kişilik Mısır askerleri bir süre İstanbul'da karantinada tutulduktan sonra bir kısmı Edirne yoluyla Şumnu'ya bir kısmı da *Varna*'ya gönderildiler (21 Ekim 1853). Şumnu'da bulunan Ordu komutanı Ömer Paşa, *Varna*'ya gelerek Mısır askerini teftiş ettikten sonra tekrar Şumnu'ya döndü. *Varna*'ya gönderilen Mısır kuvvetleri de bir süre sonra Babadağ, İsakçı ve Şumnu'ya dağıtıldılar¹². Seferberlik emri kapsamında toplanmış olanlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin Tuna boyunda bulunan asker sayısı 178.700 kadar olup bunun 20.000'i Refet Paşa komutasında *Varna-Pravadi-Sofya* civarındaydı¹³. Tüm bu tedbirler Rusya'nın Tuna boyunda yaptığı askerî yığınağa karşı alınmış önlemlerden sadece bir kısmıydı. Ordu komutanı Ömer Paşa gönderdiği 22 Temmuz 1853 tarihli bir yazıda, Rusya'ya karşı başlatılan seferberlik kapsamında Vidin Eyaleti'nin hem aşağı hem de yukarı taraflarında gerekli önlemlerin alınmasını istemişti. Bu kapsamda Şumnu'da bulunan askerî birliklerin ihtiyaç duyulması halinde Vidin'e gönderilebilmeleri için Niğbolu ve Rahova sahillerinin yakın kısımlarına sevkini tavsiye etmişti. Yine bu belgeden anlaşıldığına göre Rusya, *Varna*'da bulunan konsolosu, Avusturya tebaası ve diğer reaya vasıtasıyla Osmanlı Devleti hakkında her türlü bilgiyi elde etmekte iken; Eflak'ın işgal edilmiş olması nedeniyle Osmanlı Devleti, Rusya hakkında herhangi bir bilgi elde edememekteydi. Ömer Paşa, bu bilgi akışının engellenebilmesi ve sınır güvenliği için Tuna sahili boyunca kurulacak karakollar vasıtasıyla bir kordon oluşturulması gerektiğini de ifade etmişti¹⁴.

⁷ Muhtelif Rus saldırı planı ve *Varna*'ya ilişkin düşünceleri için bkz. Gürel, a.g.e., s.34-51; Fevzi (1927), *1853-1855 Türk-Rus Harbi, Kırm Seferi*, İstanbul, s.20; Fuat Andıç-Süphan Andıç (2002), *Kırm Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul, s.21, 31; Yahya Okçu (1953), *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi*, Ankara, s.120.

⁸ BOA., *Sadaret Amedi Kalemi Belgeleri (A. AMD.)*, no: 46 / 10, (21 Haziran 1853).

⁹ Salih Hayri (1988), *Kırm Zafernâmesi-Hayrâbât*, (Hazırlayan: Necat Birinci), Ankara, s.31.

¹⁰ Slade, a.g.e., s.62; Hüseyin Hüsnü (1292), *Saika-i Zafer*, Dersaadet, s.54; İstanbul'a gelmiş olan redif askerleri peyder pey Şumnu ve *Varna*'ya gönderilmişlerdi. *Ceride-i Havadis (CH.)*, no: 633, (27 Temmuz 1853); *CH.*, no: 634, (3 Ağustos 1853); Ali Haydar Emir (1332), "Kırm Harbi'nin Safahat-ı Bahriyesine Mütcellik Vesâik-i Resmîye", *Risâle-i Mevkûte-i Bahriye*, Cilt: 3, no: 2, (Kanun-ı Evvel), s.58; Besbelli, a.g.e., s.34.

¹¹ BOA., *İrade Dahiliye (İ. DH.)*, no: 17276, (7 Ağustos 1853).

¹² Slade, a.g.e., s.70-74; Besbelli, a.g.e., s.39; H. Hüsnü, a.g.e., s.65-67; Fevzi, a.g.e., s.9; Agatha Ramm (1960), "The Crimean War", *The New Cambridge Modern History*, Vol. X, (Edit:J. P. T. Bury), Cambridge, s.475.

¹³ Fevzi, a.g.e., s.8.

¹⁴ *Osmanlı Belgelerinde Kırm Savaşı (2006)*, (Yayına hazırlayanlar: Kemal Gurulkan, vd.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s.115-118; Osmanlı Devleti'nin savaş ilanı sonrası seferberlik hazırlıklarının hız verildiği gibi, yayınlanan fermanla Hıristiyan tebaaya bir zarar verilmemesi tembih edilmişti. Bu hususta Vidin'e ulaşan ferman sureti halka ilan edilmiş ve buna dair yazı İstanbul'a gönderilmiştir. BOA., *İ. DH.*, 17904, (18 Ekim 1853).

Osmanlı Devleti'nin seferberlik kapsamında Rumeli ve Anadolu'da toplayabileceği asker sayısının 290.000 olacağı hesaplanmıştı. Bunun 140.000'i Rumeli'de, 150.000'i ise Anadolu'daydı. Müttefik birliklerin komuta merkezi tayin edilecek olan *Varna ve Pravadi*'de ise Rumeli ordusundan 20.000 askerin konuşlandırılması planlanmıştı¹⁵. Yine seferberlik emri kapsamında savaş ilanı sonrası yayınlanan beyannamede harp hazırlıklarına başlanması ve ordunun ilk hareket merkezi olarak tayin edilen Edirne şehrinde askerin ihtiyaç duyacağı her türlü malzemenin hazır edilmesi istenmişti¹⁶. Hatta ilkbahar aylarında Sultan Abdülmecid'in de bizzat Edirne'ye kadar geleceği ve savaşı buradan idare edeceği bildirilerek hazırlıkların ona göre yapılması emredildi¹⁷.

Rusya'nın Memleketeyn topraklarını işgal etmesi Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmişti. Ancak Rusya'nın geri adım atmaması üzerine Osmanlı Devleti, 4 Ekim 1853 tarihinde savaş ilan etti¹⁸. Durumun vahametinin farkına varan İngiltere ve Fransa, krizin başından itibaren diplomatik destek verdikleri Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıklarını resmen ilan etseler de sıcak bir çatışmaya girişmemek için uzun zaman bekleyerek, sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi için uğraş verdiler. Ama sorunun çözülememesi ve Rusya'nın İstanbul üzerine artan tehditleri, Osmanlı Devleti'nin talepleri doğrultusunda daha önce Beşike Limanı'na demir atmış olan İngiliz ve Fransızlara ait ve 12 parçadan ibaret olan müttefik donanması boğazı geçerek 3 Kasım 1853'te Büyükdere Limanı'na ulaştı¹⁹.

Rusya'nın Tuna boyuna inmesi ve boğazların tehlikeye düşmesi üzerine İngiliz ve Fransız donanmalarının Beşike'den sonra Büyükdere'ye gelmelerine rağmen henüz Rus tehlikesi geçmiş değildi. Bu durum Londra ve Paris'te tartışmalara neden oluyordu. 29 Ocak 1854'te İngiliz Sir John Burgoyne, Türk boğazları ve İstanbul'un durumunu görüşmek üzere Paris'e geldi. Yapılan görüşmelerde ilk önce İstanbul'a 6000 Fransız ve 3000 İngiliz askerinin gönderilmesini önerdi. Bu fikir kabul görmüş ise de asker miktarı yeterli bulunmadığından Mart başlarında 30.000 Fransız ve 18.000 İngiliz askerinin sonraki ayda ise 60.000 Fransız ve 30.000 İngiliz askerin İstanbul'a çıkarılmasına karar verildi²⁰.

Paris'te yapılan görüşmelerde alınan karar gereğince iki devlet İstanbul'a gönderilecek askerî birliklerini komuta etmek üzere atama yaptı. İngiliz komutan Lord Raglan 29 Nisan'da İstanbul'a, Fransız komutan Saint Arnaud ise 7 Mayıs'ta Gelibolu'ya ayakbastılar²¹. İstanbul'a gelmiş olan İngiltere ordusu komutanı Lord Raglan ve Fransa ordu komutanı Saint Arnaud birlikte İstanbul'un savunması ve savaş planları üzerinde incelemelerde bulunmaya başladılar²². Bu sırada Osmanlı, İngiltere ve Fransa devletleri arasında 12 Mart 1854 tarihinde ittifak antlaşması imzalanmış²³, bu antlaşma sonrası Fransa ve İngiltere, Rusya'ya ultimatö vererek Nisan ayının sonuna kadar Memleketeyn topraklarını boşaltmasını istemişlerdi²⁴. Ama Rusya, verilen sürenin dolmasını beklemeden bu isteği reddettiğini açıkladığından Fransa ve İngiltere 27 / 28 Mart 1854 tarihinde Rusya'ya savaş ilan ettiler²⁵. Bunu takip eden süreçte müttefik devletlerin askerî birlikleri 31 Mart 1854 tarihinden itibaren Gelibolu'dan karaya çıkmaya başladılar. Gelibolu, müttefik birliklerin komutanları tarafından askerlerin karaya çıkış noktası ve ilk toplanma merkezi olarak tespit edilmişti. Niyetleri İstanbul'u olası bir Rus saldırısından korumaktı²⁶. 20 Mayıs tarihinde boğazların her iki tarafında 30.000'den fazla Fransız ve 20.000'den fazla da İngiliz askeri birikmişti²⁷. Ama bölgenin büyük bir orduya iase sağlamaya elverişsiz olduğu kısa sürede anlaşıldı. Bu durum İngiliz askerlerin mektuplarına da yansımıştı. 8 Nisan'da bin kişilik bir İngiliz askeri grubu karaya çıktuktan sonra Bolayır'a gitmişti. Bu grupta bulunan bir İngiliz subay mektubunda "*Kampımız çok sefilâne; Fransızların ise her şeyleri var; atları, yiyecekleri, iyi çadırları ve her türlü olasılıkta onları koruyacak her şey*" diye başlayan ifadelerinde İngilizlerin sevkiyat için bir ön hazırlık yapmadıklarını belirtmişti. Buna karşılık Fransızların daha önceki deneyimleri nedeniyle daha planlı ve programlı hareket ettiklerini ve her şeyleriyle

¹⁵ Gürel, *a.g.e.*, s.29; H. Hüsnü, *a.g.e.*, s.84-85; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı (1978), *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Cilt: III, Kısım: 5 (1793-1908)*, Ankara, s.453.

¹⁶ Arif Efendi, *1270 Rus Seferi*, (t.y./y.y/yazma eser), s.10; *Takvim-i Vekâyi (TV.)*, def'a: 495, (16 Kasım 1853); *CH. no: 653*, (4 Kasım 1853).

¹⁷ Fevzi, *a.g.e.*, s.16.

¹⁸ Harp ilanına dair beyanname sureti için bkz. Arif Efendi, *1270 Rus Seferi*, s.6-8; *Muharrerat-ı Nadire (1289)*, *Cilt: 1*, İstanbul, s.28-34; Slade, *a.g.e.*, s.78.

¹⁹ *TV.*, def'a: 495, (16 Kasım 1853).

²⁰ Winfried Baumgart (1999), *The Crimean War 1853-1856*, New York: Oxford University Press, s.108.

²¹ Lord Raglan, 10 Nisan'da Londra'dan ayrılmış ve 29 Nisan 1854 tarihinde İstanbul'a, Saint Arnaud ise 7 Mayıs'ta Gelibolu'ya ulaşmıştır. John Sweetman (2001), *Crimean War 1854-1856 (Essential Histories)*, New York: Osprey Publishing Limited, 2001, s.28.

²² Ramm, *a.g.m.*, s.478.

²³ Antlaşma metni için bkz. BOA., *Name-i Hümayun Defteri (NMH.d.)*, no: 12, s. 91-92; *TV. def'a: 506; Muâhedât Mecmuası (2008)*, *Cilt: IV*, Ankara: TTK, s.219-223.

²⁴ Albert Seaton (1977), *The Crimean War, A Russian Chronicle*, New York: St. Martin's Press, s.46.

²⁵ Norman Rich (1991), *Why the Crimean War?*, New York: McGraw-Hill, s.106; Baumgart, *a.g.e.*, s.108.

²⁶ İsmail Hami Danişmend (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt:4*, İstanbul, s.157-158; Figes, *a.g.e.*, s.195; Alan Palmer (1999), *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Türkçesi: Meral Gaspıralı), İstanbul, s.45.

²⁷ Baumgart, *a.g.e.*, s.108.

profesyonellik örneği sergilediklerini de eklemiştir²⁸. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford Canning, savaşın ilk zamanlarında Osmanlı Devleti'nin hem kendi hem de müttefik askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmasını "gelen askeri birlikler en ufak ihtiyaçları için bile Türklerin eline bakıyordu" şeklinde izah etmiştir²⁹.

Kıt erzak kaynaklarına dönük birkaç haftalık araştırmadan sonra müttefik birliklerin önce İstanbul civarına oradan da Fransız ve İngiliz filolarının kolay ikmal sağlayabileceği *Varna*'ya taşınmaları hususunda tartışmalar başladı. Bu tartışmalar sürerken İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız donanmaları Mart ayının sonlarına doğru *Varna*'ya götürmek üzere iki Türk nişancı (şişhaneci) taburunu yükleyerek savaşa girmek niyetlerini iyiden iyiye açığa vurmuşlardı. Ama her iki devletin Karadeniz donanması Amiralleri Dundas ve Hamelin her ne kadar *Varna* ve civarına asker sevkiyatında bulunsalar da bir tek Türk gemisinin bile donanmaya katılmasını kabul etmiyorlardı³⁰.

Müttefik askerlerin *Varna*'ya sevkinden önce bu sevkiyatın yapılıp yapılmaması ve askerin *Varna*'ya naklinin gerekli olup olmadığı İngiliz kamuoyunda tartışmalara neden olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri Kostaki Musurus Bey, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon ile yaptığı görüşmede bu meseleyi gündeme getirerek "müttefik askerlerin tamamının Osmanlı topraklarına çıkmasının ve savaşa filen iştirak etmelerinin ancak Mayıs ayının sonunda mümkün olacağını fakat bunun geç kalınmış bir tedbir olacağını" ifade etti. Buna karşılık "Gelibolu'ya çıkmış müttefik askerlerin peyder pey *Varna*'ya nakledilmeleri halinde Osmanlı ordusunun Rusya'ya karşı daha güçlü şekilde karşı koyacağını hatta müttefik donanmalarının da Tuna boğazını zapt ile nehrin sol tarafıyla Dobruca ovası arasındaki muharebe yolunu kestikleri takdirde Rusya ordusunun zahire temini gibi lojistik desteğinin kesilmesinin de mümkün olabileceğini" ilave etti. Hatta, "müttefik birliklerin *Varna*'ya naklinde gecikme yaşanmasının Rusya'nın etkisiyle halk arasında güvensizlik ortamına dönüşebileceği" uyarısını da yaptı. Lord Clarendon ise, "askeri hareketin ve birliklerin *Varna*'ya nakledilmeleri gibi hususların iki ordu komutanının kararına bırakıldığını" söyledi³¹. Müttefik birliklerin Gelibolu'dan *Varna*'ya nakillerinde yaşanan gecikme üzerine Kostaki Musurus Bey bir kez daha Lord Clarendon ile görüşmüş ise de Tuna boylarında mevcut olan salgın hastalıklardan dolayı bir süre daha askerin *Varna*'da ikamet etmesi fikrine sıcak bakılmadığı cevabıyla karşılaşmıştı³².

Müttefik donanmaların *Varna*'da olası bir Rus saldırısına karşı konuşlanmaları sonrası Şeyh Şamil liderliğinde Kafkaslarda Ruslarla savaşan Çerkeslerin temsilcileri yardım istemek üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Müşavir Paşa (Adolphus Slade), Çerkeslere yardım etmek için askerî malzeme ve silah yüklenmiş gemilerin Anadolu sahili boyunca yol aldıktan sonra Batum'a ulaşmasını, sonra Sohum Kalesi'nin zapt edilerek önce Abaza kıyılarındaki Rus kale ve istihkâmlarının düşürülüp Kırım sahillerinde ahaliye bir asırdır görmedikleri Türk sancağını gösterme planını sunmuştu. Osmanlı idarecileri bu planı yerinde bulmuş ama müttefik donanma komutanlarının bu husustaki fikirlerini almak üzere *Varna* yakınlarındaki Balçık'a gitmesine karar verilmişti. Müşavir Paşa, Balçık'a gitmiş ama müttefik donanma amiralleri Dundas ve Hamelin ile doğrudan görüşmemiş ise de onların fikirlerini öğrenebilmişti. Donanma amiralleri Çerkeslere yardım etmeyi kabul etmedikleri gibi Türk donanmasının boğazları korumak üzere hiçbir yere gitmesine izin vermeyeceklerini hatta iki harp gemisinin de olası bir Rus saldırısına karşı koymak üzere *Varna*'ya gönderilmesini istemişlerdi. Müşavir Paşa, Rusların boğazlara saldırısının uzak bir ihtimal olduğunu anlatmaya çalışmış ise de başarılı olamamıştır. Ama amirallerle yaptığı görüşme sonrası talep edilen harp gemilerinin *Varna*'yı Rus saldırısına karşı nasıl savunacakları hakkında bir fikir edinmek üzere Balçık'tan *Varna*'ya gitti. *Varna* önünde bulunacak iki Türk kalyonu, *Varna*'yı muhasara için mevzi alacak düşmana 60 kadem yüksekliğinde olan ve onun arkasında aynı yükseklikteki bir sırt ve yar arkasından ateş edecekti. Bu harp gemileri düşmanı toplarıyla hırpalayacakları yerde düşmanın bu yarlar kenarında kuracakları tabyaların toplarından kurtulmak için uzaklara çekilmek zorunda kalacaklardı. Dolayısıyla Müşavir Paşa'ya göre; Rusların *Varna*'ya saldırısı uzak bir ihtimal olduğu gibi amirallerin bu savaş planı da oldukça yararsızdı. Müşavir Paşa, *Varna*'dan Balçık'a döndüğü gün müttefiklerin Rusya'ya savaş ilan ettiği haberi gelmişti³³.

Müttefik kuvvetlerin Gelibolu'da toplandığı ve henüz *Varna*'ya nakledilmelerinden önce Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Silistre muhasarasıyla meşguldü. Ruslar tüm güçleriyle saldırarak müttefik İngiliz ve Fransız ordularının Tuna boylarına gelmesinden önce kritik noktaları ele geçirerek İstanbul üzerine yürümeyi düşünüyordu. Bu amaçla 5 Nisan'da Ruslar şiddetli bir şekilde Silistre üzerine hücum

²⁸ Palmer, *a.g.e.*, s.58.

²⁹ Stanley Lane Poole (1999), *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (Çev. Can Yücel), İstanbul, s.167; Erdoğan Keleş (2015), "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Barınma ve İaşe Sorunları", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK, s.263.

³⁰ Slade, *a.g.e.*, s.121-122.

³¹ BOA., *İrade Hariciye (I. HR.)*, no: 5409, lef: 53, (28 Nisan 1854).

³² BOA., *I. HR.*, no: 5409, lef: 42, (8 Mayıs 1854).

³³ Slade, *a.g.e.*, s.124-129; Besbelli, *a.g.e.*, s.57.

etmeye başladılar³⁴. İstanbul'da ise müttefik kuvvetler ile yapılan müzakerelerde Rusların Balkanlara sarkması ve ileri hareketlerinin önlenmesi için birliklerin *Varna*'ya nakledilmeleri tartışılıyordu. Askerlerin *Varna*'ya nakledilmelerine dair tartışmanın bir diğer nedeni ise hem Gelibolu hem de İstanbul'daki işe ve ikmal hizmetlerinin yetersizliğiydi. İstanbul'da buluşan Lord Raglan ve Saint Arnaud, yanlarına Serasker Rıza Paşa'yı da alarak 18 Mayıs'ta ordu merkezi Şumnu'da bulunan Ömer Paşa'yla görüşmek üzere yola çıktılar. Üç ordu komutanı 19 Mayıs'ta *Varna*'da Şehper gemisinde bir araya geldi. Başkomutanlar Savaş Meclisi'nde Ömer Paşa, Rus ordusunun asker ve malzeme bakımından üstün olduğunu, 45.000 kişilik askeriyle belki 2 hafta belki de en fazla 6 hafta kadar dayanabileceklerini ve Rusların tüm güçleriyle yapacakları ileri bir saldırıya karşı koyabilmelerinin mümkün olmadığını belirterek bir an önce müttefik askerlerin *Varna*'ya nakillerini istedi. Ayrıca Rusya'nın Silistre Kalesi'ne karşı yürüttüğü saldırıya karşı nasıl bir plan uygulamaları gerektiğini tartıştılar³⁵. Lord Raglan ve Saint Arnaud, iki gün sonra bizzat Şumnu'ya giderek 70.000 kişilik Rus saldırısını ve Silistre'den gelen en son haberleri yerinde müşahade ettiler. Burada gördükleri manzara nedeniyle Gelibolu ve İstanbul'daki birliklerinden yardım amacıyla Şumnu'ya asker göndermeye karar verdiler³⁶. Görüşmeler sırasında müttefik komutanlar *Varna* civarındaki yolların kötülüğü ve ikmal hususundaki güçlükleri ileri sürerek askerlerin tamamının *Varna*'ya nakledilmesine dair fikri çok desteklemediklerini belli eder bir tavırdaki 23 Mayıs'ta İstanbul'a döndüler. Fakat *Varna* ile ilgili tartışmalar İstanbul'da da müttefik komutanları oldukça meşgul etti. Birçok müzakere ve tartışma sonrası İngiliz komutan Lord Raglan, konumu ve ulaşım kolaylığı nedeniyle müttefik kuvvetlerin toplanma ve taarruz yerinin *Varna* olması gerektiğine dair görüşü benimsemiş ve bu fikri kabul ettirebilmişti. Hatta Lord Raglan olabildiğince erken *Varna*'ya asker sevk ederek Silistre'nin kurtarılmasını ve Rusların Tuna'nın öte tarafına püskürtülmesini teklif etmiştir. Fransız Mareşal Saint Arnaud da aynı fikirde olup 12.000 Fransız askerini Ömer Paşa'ya destek için hemen *Varna*'ya göndermeye kararlıydı. Ancak o hafta sonu Gelibolu'daki Fransız karargâhına yaptığı ziyarette ağır silahların, atların, ambulansların ve erzakın yetersiz olduğunu tespit etti. Aynı şekilde İngiliz ordusu da kendilerinden iyi durumda değildi. Bu nedenle müttefik devletlerin ordu komutanları *Varna*'ya asker sevkinde hiç acele etmediler³⁷. Zaten daha müttefik ordu komutanlarının Ömer Paşa ile görüşmelerinden önce 9 Mayıs tarihinde Fransa Kralı Napoleon'dan, Fransız ordu komutanı Saint Arnaud'a hitaben gönderilen talimat şöyleydi: 1-Eğer Rusya ilerlerse hemen avantajlı bir nokta seçilmeli ve karşı konulmalıdır. 2-Rusya ilerleyemezse, Kırım alınmalıdır³⁸. İşte Fransız ordu komutanına gelen talimatta öncelikle Rusya'ya karşı stratejik bir noktanın seçilmesi ve ilerlemesinin durdurulması isteniyordu. Rusya ilerleyemez ve geri çekilirse bu sefer karşı saldırıya geçilerek Kırım'ın alınması istenmişti.

Bu sırada Osmanlı-Rus çarpışmaları devam ediyordu. Rusların tüm güçleriyle Silistre'ye saldırımları üzerine Ömer Paşa Şumnu'ya çekilmiş ve kurduğu savunma hattıyla mevziini korumaya çalışıyordu. Özellikle Rus kuvvetlerinin sayısal üstünlüğü Ömer Paşa'nın ileri bir hareket yapmasına engeldi. *Varna*'da Rumeli ordusu komutanı Ömer Paşa ile müttefik ordu komutanları arasında yapılan toplantıda Ruslara karşı bir saldırı hareketi yapmak yerine müttefik askerlerin *Varna*'ya nakillerine kadar İstanbul yolunu güvence altına almak için Şumnu'da savunma yapılmasına karar verilmişti³⁹. Yine bu görüşmede eğer askerî sevkiyat yapılacaksa bunun Mayıs sonlarından itibaren başlamasına ve müttefik askerlerin savaşın ilk komuta merkezi olarak seçilen *Varna*'ya nakillerinin uygun olacağı düşünülmüştü. Uzun müzakereler sonucunda müttefik ordu komutanları askerlerin *Varna*'ya sevkine karar verdiler. Gelibolu'da toplanmış olan askerî birlikler 24 Mayıs'tan itibaren denizyoluyla, 28 Mayıs'tan itibaren de karayoluyla toplanma merkezi olarak tayin edilen *Varna*'ya sevk edilmeye başladılar. Hem Gelibolu hem de *Varna* coğrafi konumları ve ulaşım imkânları nedeniyle birliklerin toplanma merkezi ve üs olarak seçilmişlerdi. Müttefik birlikleri kısa zamanda *Varna*'da toplanmışlar ama Ruslarla herhangi bir çatışmaya girmemişlerdi. Bu süre zarfında *Varna*'da 40.000 Fransız ve 15.000 İngiliz askerî birikmişti. Mayıs ayının sonlarında başlayan sevkiyat Temmuz ayının başlarında bittiğinde Gelibolu ve İstanbul'daki her türlü askerî araç ve gerecin sevkiyatı bitmişti⁴⁰. Haziran ayı sonlarında *Varna*'da 40.000 Fransız, 15.000 İngiliz ve 6.000 Osmanlı olmak üzere 60-61.000 civarında asker bulunuyordu⁴¹. Ağustos ayının sonuna gelindiğinde ise *Varna*'da,

³⁴ Baumgart, *a.g.e.*, s.109.

³⁵ Aziz Kaylan (Derleyen) (1975), *Kırım Savaşı*, İstanbul, s.73; Slade, *a.g.e.*, s.154; Salih Hayri, *a.g.e.*, s.117; Gürel, *a.g.e.*, s.56; Baumgart, *a.g.e.*, s.109; Bu toplantının 29 Mayıs 1854 tarihinde yapıldığına dair bkz. Roussev, *a.g.m.*, s.575-576.

³⁶ Baumgart, *a.g.e.*, s.109.

³⁷ Bu husustaki görüşmeler için bkz. Gürel, *a.g.e.*, s.56-58; Palmer, *a.g.e.*, s.60-61.

³⁸ Baumgart, *a.g.e.*, s.108.

³⁹ Fevzi, *a.g.e.*, s.46.

⁴⁰ Daişmend, *a.g.e.*, s.155-157; Figes, *a.g.e.*, s.195; Temmuz ayının başında *Varna*'da 35.000 Fransız ve 25.000 İngiliz olmak üzere toplam 60.000 askerin mevcut olduğuna dair bkz. *CH. no: 695*, (7 Temmuz 1854); 10 Temmuz 1854 tarihinde *Varna* ve civarında 50.000 Fransız, 20.000 İngiliz ve 60.000 Türk askerinin toplandığı. Baumgart, *a.g.e.*, s.109.

⁴¹ Roussev, *a.g.m.*, s.576.

27.000 İngiliz, 50.000 Fransız ve 20.000 nefer Osmanlı askeri olmak üzere toplam 97.000 asker birikmiştir⁴². *Varna*, kısa sürede komşuları olan kaza ve kasabalara göre oldukça ve aşırı kalabalık bir şehir haline geldi.

Müttefik askerlerin *Varna*'ya nakline karar verilmesi⁴³ sonrasında İstanbul'da bulunan komutanlardan Fransız ordu komutanı Mareşal Saint Arnaud, kendi komuta merkezini *Varna* tarafına taşımak için hazırlık yapmaya başladı. Fransa Sefareti aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden Saint Arnaud'a refakat ve birlikte hareket etmek üzere maiyetine asker verilmesi talep edildi. Yapılan değerlendirme sonunda İstanbul'da bulunan ordudan bir alay piyade ve bir alay süvari ile 20 kıta top verilmesi uygun bulunarak Rami Kışlası'nda belirtilen miktarda askerin hazır edilmesi emredildi⁴⁴. Buna karşılık İngiliz ordu komutanı Lord Raglan, 20 Haziran 1854 günü maiyetiyle birlikte *Varna*'ya gitmek üzere İstanbul'dan hareket etti. *Varna*'ya ulaşan Lord Raglan 21 Haziran'da sahra karargâhını hemen *Varna*'nın dışında kurdu. Hazırlıklarını henüz bitirmemiş olan Saint Arnaud'da ondan iki gün sonra yola çıkmıştır⁴⁵. Müttefik komutanların *Varna*'ya ulaşmalarından sonra 27 Haziran 1854'te Genel Karargâh burada tesis edilmiştir⁴⁶.

Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasında ittifak antlaşmasının yapılması ve savaş ilanı üzerine Rusya, daha önce kendisine teklif edilen Memleketeyn topraklarının tahliyesine sıcak bakmaya başladı. Ama Rus askerlerinin Memleketeyn'i tahliyesi sonrası Osmanlı ordusunun değil Avusturya ordusunun yerleşmesini Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol'a teklif etti. Bu toprakların tekrar Osmanlı ordusuna bırakılması halinde halkın buna tepki göstereceğini ileri sürdü. Fakat Kont Buol, Osmanlı Devleti ile aralarında herhangi bir ittifak antlaşması mevcut olmadığını belirterek bu teklifi kabul etmedi. Buna gerekçe olarak da İngiliz ve Fransız askerlerinin de taraflar arasında ittifak antlaşması yapılmadan gemilerden karaya ayak basmamalarını gösterdi⁴⁷. Neticede, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 14 Haziran 1854 tarihinde Boyacıköy Antlaşması imzalandı. Buna göre Rusya, Memleketeyn topraklarını tahliye ettiğinde, Avusturya geçici surette ve savaş sonunda barış antlaşması imzalanıncaya kadar buralara asker sokacaktı⁴⁸. Bu gelişme üzerine Çar I. Nikola, 29 Haziran tarihinde Avusturya'ya, İngiliz ve Fransız ordularının sokulmaması şartıyla Memleketeyn topraklarını kendilerine terk etmeyi önerdi⁴⁹. Zaten bu sırada Silistre civarında Osmanlı-Rus kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar devam ediyordu. 25 Haziran tarihindeki çatışmalarda ağır bir yenilgi olan Rus kuvvetleri Eflak'ı boşaltmaya başlamışlardı. Çar I. Nikola, her ne kadar Memleketeyn topraklarını Avusturya'ya terk etmeyi düşünse de bu duruma oldukça kızarak General Gorçakof'a gönderdiği emirde Eflak'ı boşaltmamasını bildirmişti. Fakat, Osmanlı kuvvetleri 6 Ağustos'tan itibaren Rusların işgalindeki Memleketeyn topraklarına girmeye başlamışlar⁵⁰ ve 22 Ağustos 1854'te Rus işgalinden tam bir yıl sonra Ömer Paşa büyük ve muzaffer bir ordunun başında tekrar Bükreş'e girmiştir⁵¹. Rusya, müttefik kuvvetlerin yardımı gelmeden Osmanlı Devleti'ne ait toprakları işgal ederek güneye doğru yayılmak amacıyla 18 Mayıs 1854 tarihinde başlattığı Silistre muhasarasını 42 gün sonra 29 Haziran 1854 tarihinde kaldırarak Tuna'nın kuzeyine çekilmişti⁵². Silistre kalesine karşı yürüttüğü kuşatma hareketinde başarısız olan Rusya, Tuna nehrinin kuzeyine çekilmiş ve yapılan antlaşma gereğince Avusturya orduları 20 Ağustos 1854 tarihinden itibaren Eflak topraklarına girerek geçici suretle Rusya'nın tahliye ettiği yerleri işgal etmeye başladılar⁵³. Rusların, Silistre kuşatmasını kaldırarak kuzeye çekilmelerinin nedenlerinden birisi Avusturya'yı memnun ederek müttefik kuvvetlerin safına geçmesini önlemek diğeri ise *Varna*'da toplanmış olan Osmanlı-İngiliz ve Fransız müttefik kuvvetlerini atıl bırakarak iki kuvvet arasında Avusturyalıların tampon bölge oluşturmasını temin etmekte⁵⁴. Rusların bu planı işe yaramış ve müttefik kuvvetlerin boş boş *Varna*'da oturarak zaman geçirmeleri gibi bir durumun ortaya çıkmasına ve kamuoyu tarafından eleştirilmelerine neden olmuştu. Rusya'nın Tuna boylarından çekilmesi üzerine İngiliz ve Fransız

⁴² Gürel, *a.g.e.*, s.83-84.

⁴³ Sweetman, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁴ BOA., İ. DH., no: 301 / 19066, (8 Haziran 1854).

⁴⁵ Poole, *a.g.e.*, s.170-171; Palmer, *a.g.e.*, s.61.

⁴⁶ Besbelli, *a.g.e.*, s.58.

⁴⁷ BOA., İ. HR., no: 5409, lef: 16.

⁴⁸ BOA., İ. HR., no: 5348; BOA., İ. HR., no: 4927; BOA., *Hariciye Nezareti, Mektubi Kalem Belgeleri (HR. MKT.)*, no: 79 / 12; BOA., İ. DH. no: 18296; BOA., İ. DH., no: 19100; BOA., *NMH.d.*, no:12, s.92-94; TV. defa: 507; CH., no: 699; *Muharrerat-ı Nadire (1289)*, Cilt: 3, İstanbul, s.112-116; Türk geldi, *a.g.e.*, s.39.

⁴⁹ Anderson, *a.g.e.*, s.150.

⁵⁰ BOA., İ. HR., no: 5447, lef: 1; Danişmend, *a.g.e.*, s.158.

⁵¹ Nicolae Jorga (2005), *Osmanlı İmparatorluğu*, Cilt: 5, (Çeviri: Nilüfer Epçeli), İstanbul, s.392.

⁵² Emin Âli Çavlı (1957), *Kırım Harbi Paris Muahadesi 1856*, İstanbul, s.16.

⁵³ BOA., *İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)*, no: 56, lef: 2, (31 Temmuz 1854); *Kırım Harbi'ne Dâir Notlar (2013)*, (Haz. Erdoğan Keleş), Ankara: TTK, s.44; Cezmi Karasu (1998), *Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.108; Danişmend, *a.g.e.*, s.158; Çavlı, *a.g.e.*, s.16; Charles Seignobos (1326), *Tarih-i Siyasi (Asr-ı Hazırda Avrupa: 1814'den 1896'ya kadar)*, Cilt: III, (Mütercim: Ali Reşad), Dersaadet, s.188; W. F. Reddaway (1923), "The Crimean War and The French Alliance 1853-1858", *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, Vol. II (1815-1866), (Edited by: A. W. Ward, G. P. Gooch), Cambridge, s.381.

⁵⁴ Fevzi, *a.g.e.*, s.47.

hükümetleri ordu komutanlarına birliklerin bir an önce Kırım'a çıkarılması ve Rusya'ya karşı kesin bir zafer edilmesini içeren emirler göndermek zorunda kaldılar. Fakat Avusturya tam tersini düşünüyordu. Avusturya hükümeti *Varna*'ya askerî bir murahhas gönderdi ve Besarabya üzerine yapılacak bir sonbahar seferinden büyük faydalar elde edilebileceğini hatta kendilerinin de savaşa katılacakları bilgisini ilettiler. Ama İngiliz ve Fransızların kendi ordularının gücüne dair olan güvenleri ve savaşın 1854 senesi içerisinde bitirileceğine dair olan umutları nedeniyle bu teklifi ciddiye bile almadılar. Onların tek düşüncesi Rusya Çarı'na diz çöktürebileceklerini bütün dünyaya göstermekti. Bunun için tek çıkar yol savaşın Kırım'a taşınmasıydı⁵⁵.

1.2-Orduların *Varna*'dan Kırım'a Nakli

Rusya'nın Memleketeyn topraklarını tahliye ederek Tuna'nın kuzeyine çekilmesi üzerine savaşın nerede devam ettirileceği müttefik ordu komutanları arasında anlaşmazlık konusu olmuştu. Fransa ordu komutanı Saint Arnaud, 24 Temmuz 1854 tarihinde gönderdiği resmi yazıda durumu izah etmeye çalışmıştı. Yazısında kendisi ve İngiliz ordu komutanı Lord Raglan'ın, Rusya'ya karşı başarılı olabilmek için her şeylerini ortaya koyarken Osmanlı ordusunun isteksiz ve son derece tedbirli davranmasından şikâyet ediyordu. Hatta bir an önce sonuç alabilmek için tüm yelkenli ve buharlı harp gemilerin kullanımının kendi onaylarına verilerek *Varna Limanı*'nda toplanmaları için Kaptan Paşa'ya emir verdiklerini ve Ağustos ayının başında gemilerin *Varna*'da olmasını istediklerini ama bu emrin bile henüz yerine getirilmediğini bildirmişti. Özellikle Ömer Paşa'nın çok tedbirli davrandığını ve ileri harekâta bulunmadığını ifade etmişti. Son olarak *Varna*'ya gelerek kendisinden yardım isteyen Çerkezlere karşı Osmanlı Devleti'nin politikasının ne olduğunu soruyordu. İstanbul'da yapılan değerlendirmeler sonunda Rusların tam olarak Memleketeyn ve Tuna kıyılarından çekilmemesi nedeniyle Ömer Paşa'nın tedbiri elden bırakmamasının doğru olduğu ve Osmanlı Devleti'nin en büyük amaçlarından birisinin de Çerkezlerin Rusya'nın kahır ve esaretinden kurtarılması olduğu bildirildi⁵⁶.

Müttefik devletlerin askerlerini *Varna*'da toplamalarının nedenlerinden birisi İngiliz ve Fransız stratejistlerin öngördüğü şekilde *Varna*'dan Tuna boyunca Odessa yönünde hareket etmek ve Rusya'yı Memleketeyn topraklarından çekilmeye zorlamaktı. Ama Rusya'nın Silistre muhasarasında başarısız olarak işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve bu toprakların tarafsız Avusturya'nın denetimine geçmesi bu yönde yapılması düşünülmüş olan ileri harekâtın daha başlamadan bitmesine neden olmuştur⁵⁷. O halde savaşın gidişatını değiştirecek olan yeni bir plan uygulamak gerekiyordu. Daha Nisan 1854'te Napoleon'un ortaya attığı Kırım'a asker çıkarılması ve Rusların orada mağlup edilmesi fikri yeniden tartışmaya açıldı⁵⁸. Müttefik ordu komutanlarından Saint Arnaud, Rusya'yı iki cepheli bir savaşa zorlamak için Anapa ve Kırım'a çıkarma yapılmasını isterken; İngiliz ordu komutanı Lord Raglan ise İngilizlerin Hindistan yolunun güvenliği için Sivastopol'e hücumla Kırım'ın zaptını, Karadeniz'in tarafsız hale getirilmesini, Rus donanmasının yok edilerek İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasını istiyordu. Ömer Paşa ise Besarabya üzerine yapılacak saldırı ile Osmanlı Devleti'nin kuzey taraflarının tamamen güvenlik altına alındıktan sonra Kırım'a çıkarma yapılmasında ısrar ediyordu. Bu konu üzerinde üç ordu komutanı orduların sevk ve idare merkezi olan *Varna*'da uzun zaman müzakerelerde bulundular⁵⁹.

Müttefik ordular, *Varna*'ya geldikten sonra neredeyse Ruslara karşı hiçbir çarpışmaya girişmeden zaman geçirerek Türk ordusunun başarısını beklemekle yetinmişlerdi. Ama bu durum kendi ülkelerinde alay konusu olmalarına neden oluyordu. 17 Ağustos tarihli New York Times'da Karl Marx, "İşte geldikleri nokta, yaşlı Wellington'ın eski askerî sekreterinin ve bir Fransa Mareşalinin komutasındaki 80 ya da 90 bin İngiliz ve Fransız askeri *Varna*'da, hepsi bu, Fransızlar aylakça oturuyor ve İngilizler onlara olabildiğince çabuk yardımcı oluyor" diye yazmıştı. Rusların bu kadar erken pes ederek geri çekilmeleri müttefik komutanları şaşırtmıştı. Fransız ordu komutanı Saint Arnaud'un ifadesiyle o kadar uzak yoldan geldikten sonra zaferden mahrum bırakılmış olma duygusu ve uğraşlarını haklı gösterecek bir askerî hedefe ulaşma isteği içindeydiler. Zaten İngiltere'de iktidardaki Palmerston ve savaş yanlısı kabine üyeleri Rus silahlı kuvvetleri sapsağlam ayakta dururken bir barış yapılmasını doğru bulmuyorlardı. Onların amacı Rusya'ya ağır hasar vermek, Karadeniz'deki askerî varlığını yok etmek ve Yakındoğu'daki İngiliz çıkarlarına yönelik Rus tehdidini sona erdirmektir. Kısaca, Nisan 1854'te savaştan sorumlu Devlet Bakanlığı'na atanan Newcastle Dükü'nün 28

⁵⁵ Slade, *a.g.e.*, s.155-156.

⁵⁶ BOA., I. MMS. no: 56, (1 Ağustos 1854); Doğu cephesinde Rusya'ya karşı mücadele veren Çerkezlerin temsilcileri yardım istemek üzere *Varna*'ya gelmişlerdi. Yapılan görüşmelerde yardım edilmesi halinde Ruslara ağır darbe vuracaklarını söylemişler ve bu talep Osmanlı ordu komutanı Ömer Paşa tarafından uygun bulunmuştu. Ama müttefik ordu komutanları bu planı Sivastopol ve Karadeniz filosunun kaybı kadar Rusya'ya hasar verici bulmadıklarından reddetmişlerdi. Figeş, *a.g.e.* s.212.

⁵⁷ Matthew Smith Anderson (2001), *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çeviren: İdil Eser), İstanbul: YKY, s.150.

⁵⁸ Jorga, *a.g.e.*, s.396.

⁵⁹ Çavlı, *a.g.e.*, s.30-41; Gürel, *a.g.e.*, s.80; Edouard de Driault (2003), *Şark Mes'alesi (Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar)*, (Çev. Nafiz), (Yayımlayan: Emine Erdoğan), Ankara, s.277; Seignobos, *a.g.e.*, s.188.

Haziran tarihli yazısında yer alan ifadesiyle “gelecekte Türkiye’ye dönük saldırganlık araçlarını felce uğratmaksızın, Rusları voyvodalıklardan koymak, artık İngiltere ve Fransa’nın büyük gayretlerine değecek bir hedef” değildi⁶⁰. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa’nın tek hedefi Rusya’ya ağır darbe vurulması muhtemel olan Kırım / Sivastopol’e çıkarma yapmaktı.

Üç ordu komutanı da Rusya’nın kara ve deniz kuvvetlerinin lojistik deposu olan Sivastopol’ün ele geçirilmesinin savaşın sonunu getireceğini biliyorlardı. Rusya’nın saldırgan gücünün yok edilmesi ve barışa zorlanması için Kırım’a asker çıkarılması şarttı. Özellikle İngilizler, Rusya’nın barışa zorlanması ve Karadeniz’in tarafsızlığının sağlanabilmesi için Rus donanmasının merkezi olan Sivastopol’ün imhasının tek yol olduğunu ileri sürdüler. Hatta İngiliz hükümeti tarafından 26 Temmuz’da Lord Raglan’a gönderilen emirde ısrarla, “Sivastopol’ü işgal ve Sivastopol’de bulunan Rus donanmasını derhal imha ediniz” deniyordu⁶¹. Zaten bu yazışmalar ve fikir alışverişleri devam ederken Haziran ayının ortalarında İngiliz Bakanlar Kurulu, Tuna üzerine yapılması düşünülen seferi onaylamamış ve Kırım’a çıkarma yapılmasına dair karar almıştı. Bu karar 29 Haziran’da Lord Raglan’a ulaştı⁶². Bu karar sonrası 18 Temmuz 1854’te müttefik kuvvetler Harp Meclisi toplandı. 18 Temmuz’da Saint Arnaud başkanlığındaki Harp Meclisi toplantısında Lord Raglan, Saint Arnaud, İngiliz amiraller Dundas ve Sir Edmond Lyons ile Fransız amiraller Hamelin ve Bruat olmak üzere altı kişi konuşacak ve savaşın nerede devam etmesine gerektiğine dair fikirlerini ifade edeceklerdi. Toplantı sonunda çıkarmanın Kırım’a yapılması ve Rusya’nın burada kesin bir mağlubiyete uğratılması yönünde fikir birliği oluştu. Hatta General Brown, General Canrobert, Amiral Dundas ve Amiral Hamelin’den oluşan bir komite kuruldu. Bu komitenin görevi çıkarmanın nereye ve nasıl yapılacağını planlamak ve saptamaktı⁶³. Tüm bu tartışmalar ışığında *Varna Harp Meclisi*, bir kez daha 21 Temmuz 1854’te Şehper gemisinde toplandı. Yapılan değerlendirmede Rusların Tuna boylarından mağlup olarak çekildikleri, Memleketeyn topraklarının Avusturya’nın kontrolünde olduğu, müttefik kuvvetlerin erzak ve mühimmat gibi ihtiyaçlarının deniz yoluyla daha kolay temin edilebileceği ifade edilerek yapılacak keşiflerden sonra çıkarmanın Sivastopol’e yapılması fikri benimsendi. 19 Ağustos tarihinde yapılan keşiflerden sonra çıkarmanın Sivastopol Limanı üzerinden yapılması kuvvetli hale geldi⁶⁴. Amiral Dundas, Amiral Hamelin, Amiral Lyons ve Amiral Ahmet Paşa 21 Ağustos günü toplanarak askerleri bindirme işleri, nakliye filolarının sevki, seyir emniyeti ve çıkarmanın denizcilik kurallarına göre nasıl icra edileceğini tespit ettikten sonra hava ve deniz şartları müsait olursa 2 Eylül günü *Varna*’dan harekete karar verdiler⁶⁵. Bu kararın alınmasında Tuna boyundan çekilen Rusların askerlerini ve savaş mühimmatlarını Kırım’a kaydıracakları düşüncesi etkili olmuştu. Eğer müttefik ordular hızlı hareket ederse Ruslar tam olarak yerleşmeden Sivastopol ele geçirilebilir, askerî tesisleri ve Karadeniz filoları yok edilebilirdi⁶⁶. Aslında orduların Kırım’a çıkarma yapması bir zorunluluk haline gelmişti. Çünkü, kolera hastalığı *Varna* ve civarında bulunan müttefik orduların askerlerini perişan etmişti. Hatta Kırım’a çıkarma kararı alınıp orduların gemilere bindirilmesi kararlaştırılmış iken kolera yüzünden sevkîyat ertelenmiştir. Sevkîyatın daha fazla ertelenmesinin doğuracağı sakıncalar göz önüne alınarak Ağustos ayının sonunda askerler *Varna Limanı*’ndan gemilere bindirilerek Kırım’a doğru yola çıkarılmışlardır⁶⁷. Zaten, 29 Haziran’da Lord Raglan’a işi geciktirmeden Kırım’a asker çıkarması emri gelmişti. Ama Lord Raglan, askerlerinin Kırım ovasının sıcağında sıkıntıya düşeceğini ileri sürerek talimatı yerine getirmekte direnmişti. Aynı talimat Fransa ordu komutanı Saint Arnaud’a da gelmişti. O, kendi subaylarıyla yaptığı değerlendirmede bu çıkarmanın deniz gücü bakımından kendilerinden üstün olan İngilizlerin işine geleceğini ileri sürerek işi sürüncemede bırakmıştı. Ama koleranın her yeri esir aldığı *Varna*’da daha fazla beklemenin savaş meydanında bir saldırıda kaybedilecek asker sayısından çok daha fazla kayba neden olacağı düşünülerek sevkîyatın bir an önce yapılmasına karar verildi. Yüzbaşı Jean-Jules Herbé, İngiliz ve Fransızlar “açlık ve hastalık yüzünden eriyip gitmektense erkek gibi çarpışmayı tercih ettiler” diye yazmıştı⁶⁸.

Müttefik orduların *Varna*’dan Kırım’a sevkîyatından önce Fransa ordu komutanı Mareşal Saint Arnaud, 25 Ağustos 1854 tarihinde *Varna*’da bulunan kendi askerlerine hitaben bir beyanname yayınladı. Beyannamesinde, askerî birliklerin Kırım’a sevkine karar vermelerine sebep olarak “savaşta artık galip gelme vaktinin ve fırsatının ellerine geçmesini” gösterdi. Beyannamenin devamında, “Rus orduları cesaretsizlikleri ve

⁶⁰ Figes, a.g.e., s.211-213; Poole, a.g.e., s.173.

⁶¹ Anderson, a.g.e., s.153; Andıç-Andıç, a.g.e., s.31.

⁶² Paul W. Schroeder (1972), *Austria, Great Britain and the Crimean War*, Cornell University Press, s.187.

⁶³ Palmer, a.g.e., s.68; Sweetman, a.g.e., s.33.

⁶⁴ Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir (1-12)*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), Ankara: TTK, s.28; Abdurrahman Şeref (2005), *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul, s.410; Poole, a.g.e., s.173; Slade, a.g.e., s.155; Danişmend, a.g.e., s.157-158; M. Şakir Ülkütaşır (1947), *Sivastopol Harbi*, İstanbul, s.25.

⁶⁵ Gürel, a.g.e., s.85

⁶⁶ Figes, a.g.e., s.215.

⁶⁷ Slade, a.g.e., s.166; Ramm, a.g.e., s.479.

⁶⁸ Figes, a.g.e., s.215.

hastalıktan kırılmış olduklarından dolayı Tuna boylarını terk ederek Kırım'a çekilmişlerdi. Rus ordusunun merkezi kuvveti burada olduğundan asayiş ve sulhun sağlanması için Kırım'a asker çıkarmaktan başka çareleri yoktu. Fransa ordusunun bu çıkarmaya 3.000 top ve 25.000 askerle katılacağını, İngiliz ve Osmanlı askerlerinden oluşan bir kuvvetin de kendilerine iştirak edeceğini, Sivastopol tabyaları üzerine dikilecek bayraklarla Padişahlarına bir hediye vermek istediklerini" ifade etmişti⁶⁹.

Varna'da bulunan müttefik askerlerin Ağustos ayının ortalarında gemilere bindirilmesi kararlaştırılmış iken hüküm süren salgın hastalık dolayısıyla bu girişim birkaç defa ertelenmişti. Ancak, Varna'da gerekli hazırlıkların yapılmasına devam edildi. Askerlerin ve hayvanların kolaylıkla binebilmesi için deniz kıyısına uzun iskeleler kurulmuş, körfezin güneyindeki koyda ise topçu kuvvetlerine karaya çıkış tatbikatı yaptırılmıştı. Bunların yanında Varna şehri dışındaki karargâhlarda bulunan askerler akın akın Varna'ya doğru yol almışlar ve Ağustos'un sonu geldiğinde tüm kıtalar gemilere binmek üzere hazır hale getirilmiştir⁷⁰.

Varna Harp Meclisi'nin uzun müzakereler sonunda Kırım'a asker sevkiyatına karar vermesi sonucu başlayan hazırlıklar ve belirlenen sevkiyat tarihi zorunlu nedenlerle tehir edilmek zorunda kalınsa da 24 Ağustos'ta askerlerin gemilere bindirilmesine başlandı. Askerlerin gemilere bindirilmeye başlanmasıyla Varna şehrinde büyük bir hareketlilik başladı. Önce piyadeler, ardından süvariler ve atları, mühimmat arabaları, erzak arabaları, çeki hayvanları ve ağır toplar sallarla gemilere taşındı. İskelelere yürüyen birçok asker kendi sırt çantasını ve tüfeğini taşıyamayacak kadar hasta ve güçsüz olduğundan onların eşyalarını da diğer askerler taşıdı. Fransızların elinde 30.000 askeri taşıyacak kadar personel gemisi olmadığından savaş gemilerini tıka basa doldurdular. Bu durum yolda bir Rus saldırısında büyük çoğunluğunun yok olması anlamına gelse de konvoyu koruma işi İngiliz askerlerini taşıyan 29 istimbot ve 56 yolcu gemisine iki koldan eşlik edecek İngiliz savaş gemilerine verilmişti. Askerlerin Varna'dan gemilere bindirilmesi işlemi 2 Eylül'de sona erdi. Ama hava koşulları nedeniyle limandan hareket 7 Eylül'e kadar gecikti. Yaklaşık 400 gemilik filo, İngiliz Kraliyet Donanması'nın saatte 11 deniz mili yol alabilen ve 91 topla donatılmış olan ilk buharlı gemisi Agamemnon'un refakatinde 7 Eylül sabahı Kırım'a doğru yola çıktı⁷¹.

İngilizler ve Fransızlar kendi donanmalarına ait gemilere bindirilirken; Türkler de kendi harp gemilerine bindirilmişti. Varna'dan ayrılmadan önce Türk askerlere üç haftalık peksimet, un, pirinç ve sadeyağ verilmişti. Yol boyunca tüketilmek üzere bunlara ilave olarak gemilere on beş günlük peksimet ve pirinç de ilave olarak yüklendi. Türklerin üç haftalık erzakı bittikten sonra onları besleme işini müttefikler sağlayacaktı. Gemilere erzakın yanı sıra hayvanlar, mühimmat ve toplar yüklenmişti. Slade göre, Varna'dan hareket etmeden önce özellikle Türk askerlerin Kırım'a gittikten sonra unutulacaklarına dair korkuları ortaya çıktı ve bu durum ruh hallerinin bozulmasına neden oldu. Belki de korkularının asıl nedeni Kırım'da yiyecek et ve erzak bulamamaktı. Varna'da bol ve peşin para veren Fransızlar ve İngilizler yiyecek namına ne varsa kendi askerleri için satın almışlardı. Buna karşılık Varna'daki Türklere ait depolarda hiç yiyecek olmadığı gibi yiyecek alacak para da yoktu. Bu yokluk o kadar kendini göstermişti ki donanmaya ait gemilere askerler bindirilip kalkarken yedirecek bir parça pirinçle yağı bulabilmek için Varna halkının malına el konulmak zorunda kalınmıştı⁷². Bu koşullar altında Varna'daki askerlerin gemilere bindirilmesi işlemleri gerçekleştirildi.

Varna Limanı'nda İngiltere, Fransa ve Osmanlı donanmasına ait gemilere bindirilen askerler önce Balçık Limanı'na uğradılar. Orada bulunan Fransa ordu komutanı Saint Arnaud alınıp, su ve erzak takviyesi yapıldıktan sonra hareket ederek 14 Eylül 1854 tarihinde Sivastopol'e 15 saat mesafede bulunan Gözleve Kalesi civarına ulaştılar. Osmanlı ordusuna ait bir alay ve İngiltere ile Fransa ordusunu ait iki alay kara askeri Gözleve Kalesi'ne yerleştirildiler⁷³. Çıkarma harekâtı için Varna ve Balçık'ta bulunan beş yüzden fazla savaş, nakliye ve mühimmat gemileri kullanılmış ve 20 Eylül'de son bulmuştu. Kırım'a çıkan asker sayısı kaynaklarda farklı olarak verilse de yaklaşık 56.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir⁷⁴. Varna'da sadece 5. Fransız piyade fırkası ile bir Fransız süvari fırkası bırakılmıştı. Ancak bu birliklerinde Ekim 1854'te Varna'dan Sivastopol'e nakledilmeleri emri verilince Varna'da hiçbir müttefik askerî kuvvet kalmadı⁷⁵. Çıkarma harekâtından sonraki süreçte Kırım'a asker sevkiyatına devam edilmişti. Rumeli ordu komutanı

⁶⁹ Kırım Harbi'ne Dâir Notlar, s.45; CH., no: 705.

⁷⁰ Slade, a.g.e., s.166.

⁷¹ Figes, a.g.e., s.216.

⁷² Slade, a.g.e., s.166-167.

⁷³ Kırım Harbi'ne Dâir Notlar, s.48; Arif Efendi, 1270 Rus Seferi, s.55-56; TV., def'a: 511, (29 Eylül 1854); Fevzi, a.g.e., s.49; Tarihin garip bir rastlantısı olarak 14 Eylül tarihi Fransızların 40 yıl önce Moskova'ya girişlerinin yıl dönümüydü. Slade, a.g.e., s.174.

⁷⁴ Gürel, a.g.e., s.87; Adaya sevk edilen asker sayısının 50.000 ile 111.000 kişi arasında değiştiği çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir. Danışmend, a.g.e., s.158-159; A. Şeref, a.g.e., s.410; Slade, a.g.e., s.178; Kadri Alasya (1966), "The Turco-Russian War and The Crimean Expedition (1853-1856)", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no: 46, (1980), s.126; William Miller, *The Ottoman Empire and its Successors 1801-1927*, London: Frank Cass&Co. Ltd., s.226.

⁷⁵ Gürel, a.g.e., s.86, 91; Fevzi, a.g.e., s.50.

Ömer Paşa'nın maiyetindeki askerlerle birlikte Kırım'a gitmesi emredilince⁷⁶ Kırım'a giderek Gözleve'de bizzat incelemelerde bulunmuş ve müttefik devletlerin ordu komutanlarıyla bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra dönmüştü. İstanbul'a gönderdiği bir yazıda askerlerin sevkiyatı için gerekli gemiler ile askerlerin ihtiyacı olan eşyaların bir an önce tedarik edilerek Burgaz iskelesine gönderilmesini istemişti⁷⁷. Tuna boyunca çatışmaların bitmesi üzerine Ömer Paşa'nın askerleriyle birlikte *Varna'da* bulunduğu sırada Padişah Sultan Abdülmecit'in bizzat teşrifatıyla taltif edilmişti. Kısa süre sonra da komutası altındaki askerlerle birlikte Kırım'a geçmiş⁷⁸ ve Gözleve'de karargâh kurmuştur⁷⁹.

Müttefik askerlerin ilk sevkiyatları sırasında *Varna'dan* gemilere bindirilirken çıkarmanın nereye yapılacağı ve savaş planları hakkında tam olarak bilgi verilmediğinden askerlerin nereye gittikleri konusunda net bir bilgileri yoktu. Zaten Kırım'a yapılacak çıkarmada muhtemel Rus saldırısı düşünüldüğünden tam bir çıkarma planı da yapılmamıştı. Özellikle İngiliz birliklerinin çıkışı Fransızlara göre oldukça karmaşa içinde gerçekleşti. İngilizlerin gemilerden indirilmesi beş günü almıştı. Askerlerin *Varna'da* verilen üç günlük tayı dışında yiyeceği veya suyu olmadığı gibi, çadırlar ve hurçlar da zamanında gemilerden indirilememişti. Bu yüzden askerler ilk gecelerini barınaksız geçirdiler. Daha sonraki günlerde ise aşırı sıcaklar ve şiddetli yağmurla mücadele etmek zorunda kaldılar⁸⁰. Hatta bir İngiliz askeri, *Fransızların ve Türklerin küçük çadırları vardı ama İngiliz ordusunun bir tek çadırı bile yoktu. Organizasyon çok zordu herhalde. Kraliçe ve ülkesi için savaşmaya gelen Britanya'nın evlatları sığınacak hiçbir yerleri olmadan öylece kıyıya çıkarılıp terkedildiler*" diyerek bu durumu açıkça izah ettiği gibi yaşadığı hayal kırıklığını da ifade etmişti⁸¹. Savaşın bundan sonraki süreci Kırım-Sivastopol'de yaşanmıştır.

2-Lojistik Bir Merkez Olarak *Varna*

2.1-Müttefik Orduların *Varna'da* İaşe, İkmal ve Konaklamaları

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki krizin diplomasi yoluyla çözümlenememesi üzerine savaş ihtimalinin iyice artması üzerine her iki tarafta savaş hazırlıklarına hız verdi. Bu süreçte İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ni desteklemiş, boğazları ve İstanbul'u korumak üzere donanmalarını Akdeniz'e göndermişlerdi. Donanmalar 25 Haziran 1853'te Çanakkale Boğazı dışındaki Beşike Körfezi'ne ulaştı⁸². Savaş ihtimalinin iyice artması üzerine memleketin her tarafında başlatılan seferberlik gereğince zahire stoku yapılmasına başlandı. Özellikle ileriki süreçte yapılacak bir ittifak anlaşması sonrası gelmesi muhtemel olan müttefik askerlerin konaklayacakları İstanbul'da zahire hususunda herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için 100.000 kile zahirenin satın alınmasına ve parasının da emval-i eytandan ödenmesine karar verildi⁸³. Hem müttefik donanmaların Beşike Körfezi'ne gelmiş olması hem de gelmesi muhtemel olan müttefik kara ordusuna mensup askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Bab-ı Seraskeri'de bir meclisin kurulması gündeme geldi. 12 Şubat 1854 tarihinde yapılan Meclis-i Mahsus'ta mecliste kimlerin yer alacağı tespit edildi⁸⁴. Bu meclis, orduların ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmaya başladı. Ancak askerlerin nelere ihtiyacının olduğunun tespiti ve en kısa sürede tedarik edilebilmesi için yerel komisyonlara ihtiyaç vardı. İttifak antlaşmasının imzasından sonra sefaret tercümanları bir araya gelerek orduların karaya çıkış noktası olarak tespit edilen Gelibolu'da⁸⁵ ve Osmanlı ordusunun ilk merkezi tayin edilen Edirne'de yerel komisyonların kurulmasına karar verildi⁸⁶.

Askerî birliklerin Gelibolu bölgesine gelmesinden önce başlayan hazırlıklarda gönderilen emirlerde müttefik kuvvetlerin ülkemizi savunmak için geldikleri, huzur ve istirahatlerinin sağlanmasının Devlet'in şanından olduğu, gerekli olan yiyecek-ıçecek maddeleri ile meskenlerinin tedarikinde herhangi bir aksaklık olmaması tembih ediliyordu. İhtiyaç maddeleri arasında çadır, ekmek, tuz, sığır, yağ, sebze, şarap, saman ve arpa gibi malzemelere yer verilmişti. Ama tedarik edilecek malların parasının nasıl ve kim tarafından ödeneceği sorun olmuştu. Yapılan görüşmelerde İngilizler aldıkları maddelerin parasını kendileri ödemeyi

⁷⁶ Ömer Paşa'ya hitaben gönderilen 22 Aralık 1854 tarihli Fermanla yaptığı hizmetleri ve başarıları övüldükten sonra maiyetindeki askerlerle birlikte Kırım'a gitmesi ve müttefik ordularla birlikte düşmana karşı savaşması bildirilmiştir. Ferman sureti ve Hatt-ı Hümayun için bkz. *Kırım Harbi'ne Dâir Notlar*, s.80-82.

⁷⁷ BOA., İ. DH., no: 20068, (13 Ocak 1855).

⁷⁸ A. Şeref, *a.g.e.*, s.411; Kırım'a gönderilen asker sayıları net olmamakla birlikte 24 Aralık 1854 tarihli bir belgede Osmanlı ordusu başkomutanı Ömer Paşa'nın birlikleriyle beraber Kırım'a gitmesiyle adadaki Türk askeri sayısının önceden gönderilmiş olanlarla birlikte 50.000 kişiye ulaşacağı belirtilmiştir. BOA., İ. MMS., no: 111; Ömer Paşa'nın idaresinde bulunan 18 tabur Osmanlı askerinin *Varna'ya* geldikleri ve sonra İngiliz gemileriyle Kırım'a taşındıklarına dair bkz. CH. no: 718, (13 Aralık 1854); Ömer Paşa'nın komutasındaki asker miktarının 40.000 civarında olduğu hakkında bkz. Besbelli, *a.g.e.*, s.81.

⁷⁹ Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.29.

⁸⁰ Figes, *a.g.e.*, s.219-223.

⁸¹ Timothy Gowing (2005), *Kırım Savaşı*, (Çev. Gülşen Demir), Ankara, s.9.

⁸² Danişmend, *a.g.e.*, s.143; Slade, *a.g.e.*, s.63-64; CH. no: 628.

⁸³ BOA., A. MKT. MHM., no: 56 / 63, (28 Haziran 1853).

⁸⁴ BOA., A. AMD., no:50 / 67.

⁸⁵ BOA., İ. DH., no: 18483, (22 Mart 1854); BOA., İ. DH., no: 18468; BOA., *Cevdet, Askeriye* (C. AS.), no: 7483, (21-29 Mart 1854); Müttefik orduların ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan Gelibolu Komisyonu için bkz. Keleş (2015), *a.g.m.*, s.264-266.

⁸⁶ TV., *def'a*: 495; CH. no: 653.

kabul etmişti. Ama bu konuda Fransızların tereddüt ettikleri görülmektedir. Bir süre sonra Fransızlar da kendi ihtiyaç maddelerinin parasını ödemeyi kabul etmişlerdi. Her ne olursa olsun alınacak malların bedellerinin fahiş fiyattan olmamasına, kimseden zorla ve parasız bir şey alınmamasına yerel yöneticiler ve satın almada görevli kimseler dikkat edecekti. Hatta bir süre sonra İngilizler satın alma işlerine nezaret etmek ve İngiliz Büyük Komiseri'ne yardımcı olmak üzere birisinin görevlendirilmesini istemişlerdi⁸⁷.

Müttefik devletlerin askerleri Gelibolu'ya gelmelerine rağmen hazırlıklar tam olarak bitmemişti. Savaşa The Times'in öncü muhabiri olarak katılan William Russell'in ifadesine göre; Fransız ordusunun ikmal ve ikamet konusunda daha üstün oldukları her yerde görülüyordu. İngiliz askerlerinin gemilerden inmelerine iki buçuk gün izin verilmemişti. Nedeni ise henüz hiçbir şeyin hazır olmamasıydı. Buna karşılık Fransızlar ikmal gemilerinden oluşan büyükçe bir filoyla hayranlık duyacak ölçüde hazırlıklıydılar: Hastaneler, ekmek ve peksimet fırınları, erzak ve yük taşımak için araba katarları gemilerinin limana girdiği anda her türlü ihtiyaç ve rahatlık unsuru olarak hizmete amade durumdaydı. Buna karşılık İngiliz donanmasına ait limanda yüzer halde herhangi bir İngiliz gemisi olmayıp, büyük denizci İngiliz devleti özel bir şirkete ait tek bir istibotla temsil ediliyordu⁸⁸.

İttifak Antlaşması sonrası Gelibolu'ya gelen askerlerin Rumeli cephesine nakledilmeleri gerekiyordu. Çünkü, 31 Mart 1854 tarihinden itibaren müttefik askerler Gelibolu'ya çıkmışlardı. *Varna*'nın konumu gereğince üs seçilmesi nedeniyle buradaki askerlerin 24 Mayıs 1854 tarihinden itibaren denizyoluyla, 28 Mayıs'tan itibaren de Edirne üzerinden karayoluyla nakillerine başlandı⁸⁹. Özellikle karayoluyla Edirne üzerinden yapılan sevkiyatta müttefik askerler hem yolun uzun sürmesi hem de hava şartları nedeniyle oldukça zorluk çektiler. *Varna*'ya ulaştıklarında henüz askerlerin ihtiyaçlarının temini için yeterince hazırlık yapılmadığı görüldü. Askerler ihtiyaçları olan yem ve yiyecekleri ahaliden parasız almaya kalkıştılar. Bunun üzerine halkın bir kısmı köylerini-kasabalarını terk ederek dağlara çekildiler. Bu karışıklığın önünü almak ve askerlerin ihtiyacını karşılamak için Urfa Kaymakamı Hasan Paşa, "dirayeti ve bilgi sahibi olması" nedeniyle Rumeli Beylerbeyi unvanıyla *Varna* Muhafızlığı'na tayin edildi. Ama bu tedbirin de yeterli olmadığı anlaşılınca *Varna* Defterdarlığı görevine tayin edilmiş olan Necip Efendi başkanlığında *Varna Komisyonu* kuruldu. Haziran 1854 başlarında kurulması istenen komisyona yabancı dil bilen katipler, üyeler tayin edilirken, müttefik İngiliz ve Fransız devletlerinin de birer komiser göndermelerine karar verildi⁹⁰. Bundan sonra askerlerin üs merkezi olan *Varna*'da her türlü yiyecek-ıçecek, barınma gibi ihtiyaçların tespiti, temini ve dağıtımı ile bu komisyon meşgul olacaktı.

Ömer Paşa, *Varna*'ya gelmesi kararlaştırılan müttefik askerlerin savaşa katılacaklarını düşündüğünden müttefik ordu askerlerinin *Varna*'dan cepheye naklieleri için yük hayvanı ve arabası ile bol miktarda zahire ve mühimmat talebinde bulunmuştu. O'nun düşüncesine göre; müttefik askerler *Varna*'ya geldikten sonra ileriye doğru gidecekleri vakit araba, yük hayvanı, zahire ve mühimmatın hazır olması ve işin gecikmemesi için bu hazırlıklar çok önemliydi. *Varna Komisyonu*'nun henüz oluşturulmadığı bu süreçte gerekli olan erzak ve arabalar diğer bölgelerden talep edilmişti. Bu talep üzerine Vidin, Edirne ve Silistre eyaletlerinden gerekli yardımlar gelmişti⁹¹. Edirne Valisi'ne gönderilen emirde talep edilen 1200 arabanın hızlı şekilde tedarik edilmesi istenmişti. Ayrıca yine Edirne ve kazalarından istenen dana ve sığırın da bir an önce tedarikine bakılması istenmişti⁹².

Varna Komisyonu'nun kurulması kararı sonrası derhal üye, katip ve tercümanlık hizmeti verecek kişiler tayin edildi. Ama komisyon çalışmaya başlar başlamaz yeterli olmadığı yönünde şikâyetler gelmeye başladı. Fransız ordu komutanı Saint Arnaud, gönderdiği yazıda satışı yasak olan zahirenin *Varna*'dan dışarıya çıkarılması, askerlerin ihtiyaçlarının zamanında temin edilememesi ve maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntılardan şikâyet ediyordu. Özellikle bu işler için kurulmuş komisyonun yetersiz olduğunu belirterek Gelibolu'da kurulmuş komisyonun başkan ve üyeleriyle birlikte *Varna*'ya nakledilmesini talep etmişti. Seraskerlik tarafından yapılan değerlendirmede Saint Arnaud'un şikâyetlerinde haklı olduğu görüldü. Bu olumsuzlukları giderebilmek için Ağustos 1854 tarihinde Gelibolu Komisyonu'nun *Varna*'ya nakline karar verildi. Ama bu komisyonun başkanı ve üyeleri *Varna*'ya gelinceye kadar mevcut komisyona yeni atamalar

⁸⁷ BOA., İ. MMS, no: 13, (18 Mart 1854); BOA., Sadaret Mektubü Kalemi Umum Vilayet Belgeleri (A. MKT. UM.), no: 153 / 98, lef: 1, 2, (13 Mart 1854); BOA., İ. DH., no: 18645, (3 Nisan 1854); Erdoğan Keleş (2009), *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.244; Fransızların aldıkları şeylerin parasını ödemeyi kabul ettikleri. BOA., İ. DH., no: 18645, (3 Nisan 1854).

⁸⁸ Figes, a.g.e., s.198.

⁸⁹ Danişmend, a.g.e., s.155; CH, no: 692.

⁹⁰ BOA., İ. MMS., no: 30, lef: 7; BOA. İ. DH., no: 19058; BOA. İ. DH., no: 19063; BOA. HR. MKT., no: 80 / 94; Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), no: 9-100-6-003, (6 Haziran 1854); Keleş (2015), a.g.m., s.266-268.

⁹¹ ATASE., no: 9-100-6-005, (9 Haziran 1854).

⁹² Edirne, Vidin, Selanik, Üsküb, Niş, Filibe, Tırnova, Sofya ve İslimiye'den talep edilen araba ve sığır miktarı için bkz. ATASE., no: 9-100-6-007 ve No: 9-100-6-007-001, (15 Haziran 1854); Bu emir doğrultusunda Edirne eyaleti dahilindeki kazalardan 2523 araba, 2653 mekkâri hayvanı toplanmıştı. BOA., İ. DH., no: 19060, (13 Haziran 1854).

yapılarak işlerin yürütülmesi sağlandı. *Varna*'da askerlerin işlerini yürütmek üzere Kaymakam Mehmet Reşat ile *Varna* Defterdarı ve komisyon başkanı Osman Bey görevlendirildi. Eski komisyon yeni komisyon gelinceye kadar tüm işlerden sorumlu kılındı. Gelibolu Komisyonu'nda bulunan bazı üyeler çeşitli gerekçelerle görevlerinden ayrılmışlardı. Yabancı dil bilen Kabuli Efendi'nin tercümanlık görevinden ayrılması nedeniyle Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Ermenice dillerine vakıf Kostan Efendi *Varna* Komisyonu tercümanlığına tayin edildi⁹³. *Varna* Komisyonu bu tarihten sonra birlikler Kırım'a nakledilinceye kadar müttefik ordu askerlerinin tüm ihtiyaçlarının karşılanmasıyla meşgul oldu. Komisyon üyelerinin yolsuzluk yapmasına kesinlikle müsaade edilmiyordu. *Varna* Komisyonu Başkatibi Ali Bey ve ambar memuru Hüseyin Efendi, 4500 kıyye galetayı çalarak satmışlardı. Bu olayın açığa çıkması üzerine derhal mahkeme edilerek Ali Bey 5 yıl müddetle, Hüseyin Efendi ise 3 yıl müddetle sürgüne gönderildiler⁹⁴. Müttefik orduların Kırım'a sevkinden sonra *Varna* bölgesinden devamlı surette erzak ve hayvanlar için yiyecek talep ediliyordu. Dobruca ovasında hazırlanan bir miktar ota (giyah) *Varna* Komisyonu Başkanı Osman Bey'in müdahale ettiği *Varna* muhafızı Vasıf Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmişti⁹⁵.

Yine bu süreçte İhtisab Nazırı'nın Meclis-i Vala'ya verdiği tezkirede çıkacak savaşta ekmek sıkıntısı çekilmemesi ve gerekli olduğu takdirde Habbaz esnafına verilmek üzere yeteri miktarda zahire satın alınarak ambarlara konulması istenmişti. Bu talep uygun bulunarak derhal zahire temin edilmesi için her tarafa yazılar gönderildi⁹⁶. İlk etapta altı aylık yetecek miktarda zahire toplanmasına karar verilmişti. Bu bağlamda *Varna* Kalesi'nde toplanacak 8.000 asker için 6 ay yetecek kadar 48.000 kile hinta (buğday) ve 15.000 kile şair (arpa) temin edilmesine karar verildi⁹⁷.

Özellikle Rusya'nın Memleketeyn topraklarını işgali ve Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmesi sonrası et ve zahire gibi yiyecek maddelerinin fiyatları artmıştı. Bir de buna Avrupa'da çekilen zahire kıtlığı nedeniyle Edirne ve civarından dışarıya zahire satışı eklenmişti. Bu süreçte İstanbul'un ihtiyacı için Edirne ve civarından toplanmış olan zahirenin dışarı satışı yasaklandı. Zaten etin ve sadeyağın fiyatı iki kat, diğer maddelerin fiyatı üç-dört kat artarken, zahirenin kilesi 8-10 kuruştan 20 kuruşa, şairin kilesi ise 4-5 kuruşa yükselmişti⁹⁸. Gönderilen emirlerde Vidin, Silistre, İşkodra, Bosna, Hersek, Trabzon, Edirne ve İstanbul'dan dışarıya zahire satışı yasaklanmıştı. Memleket dışına zahire satışı yasaklanmış ise de Avrupa'da yaşanan zahire kıtlığı nedeniyle 1 Ocak 1854 tarihinden itibaren zahire satışı tekrar serbest bırakıldı⁹⁹. Ama sonraki süreçte İhtisab Nazırı, ihtiyaç maddelerinin piyasadan temininde yaşanan sıkıntılar ve fiyat artışı nedeniyle un, pirinç, fasulye ve zeytinyağının İstanbul dışına satışına yasak getirilmesini istemiş ve bu hususa dikkat edilmesine dair Meclis-i Vala'dan karar çıkmıştı¹⁰⁰. Ancak Osmanlı topraklarında ticaret yapan yabancı tüccarlar konsolosları aracılığıyla baskı yaparak zahire satışı yasağını delmeye çalışıyorlardı. Rumeli ordusu komutanı Ömer Paşa, 24 Mart 1854 tarihli bir yazıyla *Varna*'da bulunan yabancı devlet konsoloslarının kendi tebaaları olan tüccarın *Varna* ve Balçık iskelesinden 80.000 kile kadar zahire satın almak için baskı yaptıklarını ve bu hususta nasıl bir tavır alması gerektiğini sormuştu. Meclis-i Vala'da yapılan görüşmeler sırasında savaş nedeniyle askerlerin ihtiyacı için *Varna Sancağı*'ndan zahire talep edildiği ve Balçık Kazası'nın hissesine 58.000 kile buğday/hinta düştüğü tespit edilmişti. Ancak kaza halkının bu miktarı karşılayamadığından hasat vaktine kadar tohumluk ve yemeklik dışında kimseye bu bölgeden buğday satılmaması gerektiği şeklinde cevap verilmişti¹⁰¹.

Zahire satışı yasağına ve yerel idarecilerin gayretlerine rağmen müttefik orduların ihtiyacı olan zahirenin temininde yaşanan sıkıntının önü alınmıyordu. Müttefik devletler zahire temin etmek üzere bölgeye birer komiser göndermişler ise de bu konudaki sıkıntı ve şikâyetler bitmemişti. 9 Haziran 1854 tarihli bir yazı ile müttefik ordulara gerekli olan zahirenin tedarikine kadar sıkıntı çekilmemesi için Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere tedarik edilen ve *Varna*'daki depolarda bulundurulacak zahireden verilmesi bildirildi¹⁰². Dolayısıyla Osmanlı Devleti hem kendi hem de müttefik devlet askerlerinin hiçbir

⁹³ *Varna* komisyonu, üyeleri, maaşları ve çalışmaları için bkz. BOA., İ.MMS. no: 42; BOA., A. MKT. UM., no: 162 / 33; BOA., A. MKT. UM., no: 161 / 33; BOA., İ. DH., no:19374; BOA., A. AMD., no: 51 / 68; BOA., İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.), no: 13357; BOA., A. MKT. MHM., no: 83 / 50; BOA., *Ayniyat Defteri* (AYN. d.), no: 618, s.167; BOA., *Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval İdaresi Defterleri* (DH. SAİD.), no: 2, s.246; Keleş (2009), a.g.t., s.239-240.

⁹⁴ BOA., *Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devair Kalemî Belgeleri*, (A. MKT. NZD.), no: 153 / 23, (3 Temmuz 1855); BOA., A. MKT. MHM., no: 73 / 59, (10 Temmuz 1855); BOA., A. MKT. UM., no: 205 / 34, (16 Ağustos 1855); Keleş (2009), a.g.t., s.241.

⁹⁵ BOA., *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri* (HR. SYS.), no: 903 / 4, lef: 20, (18 Temmuz 1855); BOA., HR. SYS. 903 / 4, lef: 33, (8 Ağustos 1855).

⁹⁶ BOA., AYN. d., no: 618, s.7, (26 Mayıs 1853); Keleş (2009), a.g.t., s.242.

⁹⁷ ATASE., no: 11-6-04-01 (30 Mayıs 1853); ATASE., no: 11-6-04-02, (2 Haziran 1853); Keleş (2009), a.g.t., s.255-256.

⁹⁸ CH., no: 658, (29 Kasım 1853), no: 664, (31 Aralık 1853); Keleş (2009), a.g.t., s.242.

⁹⁹ CH., no: 682, (10 Nisan 1854).

¹⁰⁰ BOA., İ. MMS., no: 17, (28 Mart 1854); BOA., HR. SYS. no: 903 / 4, lef:11, 13, (22 Mart 1854); *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s.205; Keleş (2009), a.g.t., s.251-252.

¹⁰¹ BOA., MVL., no: 273 / 8, (31 Mayıs 1854).

¹⁰² BOA., MKT. NZD., no: 114 / 35.

şekilde sıkıntı çekmemesine son derece dikkat ediyordu. Bu şikâyetler üzerine bir kez daha zahire satışına yasak kondu.

Savaşın merkezinin Kırım'a kaydırılmasından sonra bile müttefik devletlerin askerleri hastalık, sakatlık veya nakliyat öncesi bir süre daha *Varna'da* ikamet ettiriliyordu. Mevsimin kış olmasından dolayı *Varna'da* bulunan askerlerin yiyecek-içecek yönünden sıkıntı çekmemesine son derece itina gösterilerek, civar kaza ve kasabalardan sürekli zahire ve erzak teminine gayret ediliyordu. Bu bağlamda Tırnovi Kazası'ndan 12.500 kile şairin *Varna'ya* gönderilmesine karar verilmişti. Yine *Varna'ya* bağlı Balçık'ta kışlamakta olan askere 6 ay yetecek kadar bir milyon kıyye un, 150.000 kıyye peksimet, 20.000 kıyye eritilmiş hayvan yağı (revgan-ı çerviş), 50.000 kıyye soğan, 10.000 kile şair ve sair erzak ile daha önceden Tırnovi'ye getirilmiş olan 25.000 koyunun da pastırma haline getirilerek bir an önce gönderilmesi istenmişti. Fakat bölgede görülen hayvan hastalığı nedeniyle yaklaşık 100 çift camus ve öküzün ölmüş olmasından dolayı erzakın naklinde sorunlar yaşandığı buna rağmen halkın gece-gündüz çalışarak erzakın Balçık iskelesine nakline gayret ettikleri bildirilmişti¹⁰³. Ama *Varna'da* yaşayan ahali ile askerlerin kış mevsimi nedeniyle sıkıntı içine düştükleri hatta yerli halkın civar köy ve kasabalara göç ettikleri haber alınmıştı. Gönderilen emirde *Varna'da* bulunan halkın ve askerlerin sıkıntılarının bir an önce giderilmesi için civar kaza ve köylerden külliyetli miktarda erzak ve zahirenin temin edilmesi bildirilmişti. Fakat bu tedarikât sırasında tüccarın ellerindeki malın fiyatını yüksek tutmamalarına dikkat edilecekti. *Varna* civarındaki kaza ve köylerden yeteri miktarda zahire ve erzak temin edilemeyince Tekfurdağı bölgesinden en kısa sürede gerekli erzakın gönderilmesi istenmişti¹⁰⁴.

Osmanlı topraklarında yabancı tüccarın zahire alıp satması yasak olmasına rağmen Fransızların şikâyetleri bitmek bilmiyordu. *Varna'da* bulunan Fransız konsolosu vekili Bulgaristan civarından toplanan buğdayın bir Osmanlı, bir Rus ve bir Yunanlı tüccar tarafından alınıp satıldığını ama buğday ticaretinin sadece Osmanlı tebaası tüccara serbest olduğunu bildirerek yabancı tüccara engel olunmasını istemişti. Yapılan inceleme sonucunda yabancı tüccarın daha önce satın aldığı ve kontratını yaptığı zahireyi beyan ederek iki gün içinde gemilere doldurarak Avrupa'ya götürmesine müsaade edildiği dolayısıyla zahire satış yasağının halen devam ettiği bildirilmiştir¹⁰⁵.

Fakat bu husustaki şikâyetlerin önü alınamadı. İstanbul ve taşrada satın alınan zahire ve diğer erzakın bir takım muhtekirlerin ellerinde fahiş fiyat ile alınıp satılması nedeniyle bu fiyat farkından dolayı hem müttefik devletler hem de Osmanlı Devleti büyük zararlara uğramaya başladı. Üstelik halk arasında da ihtiyaç maddelerinin tedarikinde sıkıntılar ortaya çıktı. Bu duruma bir çözüm bulmak ve bu türden hareketleri ortadan kaldırmak, orduların ihtiyaç duyduğu maddeleri "*vakt-i zamanıyla*" tedarik etmek üzere müttefik devletler tarafından birer ve Babiali ile Bab-ı Seraskeri'den de birer olmak üzere beş kişiden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verildi. Fransa, İngiltere ve Sardunya sefaretlarına gönderilen yazıda kurulacak Zahire Komisyonu'nda görev yapmak üzere komisyon üyelerinin seçilip gönderilmesi istenmiştir¹⁰⁶.

Yine Saint Arnaud'dan gelen yazıda ihtiyaç maddelerinin dışarıya çıkarılmasının önlenmesi, *Varna'ya* gelip giden yabancıların kim olduklarını öğrenmek, hal ve hareketlerini takip etmek üzere bir polis zabiti ve birkaç nefer polis gönderilmesi istenmişti. Yapılan tahkikat sonucunda *Varna'ya* münasip bir polis zabiti ile on-onbeş kadar polis memuru tayin edilmesine karar verildi¹⁰⁷. Özellikle *Varna* şehrinin müttefik orduların ikamet merkezi, mühimmat depoladıkları bölge, yol güzergâhı üzerinde bulunması ve şehre pek çok yabancı kişinin gelip gitmesi nedeniyle güvenlik zafiyeti ortaya çıkmıştı. Hatta Rus casusların dolaştığı ve mühimmat depolarına zarar verecekleri şeklindeki duyumlar nedeniyle bir mülazım ve 14 polis memurunun bir an önce gönderilmesi istenmişti. İstanbul'da yapılan değerlendirme sonucunda maaş ve masraflarının Zaptiye Müşirliği tarafından ödenmesi suretiyle belirtilen miktarda polis neferinin *Varna'da* görevlendirilmesi uygun bulundu¹⁰⁸. Bir süre sonra *Varna* Muhafızı, Zaptiye Müşirliği'ne müracaat ederek bölgenin önemi ve burada bulunan yabancı askerler nedeniyle yabancı dil bilen polisler gönderilmesini istemişti¹⁰⁹. Meclis-i Vala'da yapılan değerlendirmeler sonucunda 5 Rumca, 2 Bulgarca ve 1 Arnavutça bilen

¹⁰³ BOA., A. MKT. UM., no: 176 / 43, (4 Ocak 1855).

¹⁰⁴ BOA., A. MKT. UM., no: 183 / 64, (25 Şubat 1855).

¹⁰⁵ BOA., MVL., no: 264 / 72, (24 Ağustos 1854).

¹⁰⁶ BOA., İ. HR., no: 6238; BOA., HR. SYS. 903 / 4, lef: 37; *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s.224-225; Zahire Komisyonu hakkında bkz. Keleş (2009), a.g.t., s.251-254.

¹⁰⁷ BOA., İ. MMS., no: 42; BOA., A. MKT. UM., no: 161 / 21, (23 Temmuz 1854); Varna Polis teşkilatı hakkında bkz. Keleş (2009), a.g.t., s.254.

¹⁰⁸ BOA., A. MKT. UM., no: 161 / 79, (1 Ağustos 1854); Müttefik birliklerin *Varna'dan* ayrılmaları ve savaşın sonunun gelmesiyle Varna Komisyonu tarafından istihdam edilen bir mülazım ve 14 nefer polisten iki-üçünün ahkonulması ve geri kalanlarının da hükümet tarafından istihdam edilmelerine karar verilmiştir. BOA., A. MKT. UM., no: 162 / 12, (12 Eylül 1855).

¹⁰⁹ BOA., A. MKT. NZD., no: 148 / 28, (14 Mayıs 1855).

olmak üzere 8 adet yabancı lisana aşına polis memurunun *Varna*'ya gönderilmesine karar verildi. İsimleri tespit edilen polis memurları *Varna*'ya gönderilmiştir¹¹⁰.

Varna'da müttefik askerlerin ihtiyaçları için bol miktarda zahire ve galeta depolanmıştı. Ama çıkan bir yangında *Varna*'daki bazı fırınlar yandı. 10 Ağustos akşamı başlayan yangın kısa sürede müttefik ordulara ait araç gereçlerin gemilere yüklenmek üzere bekletildiği limana sıçradı. Yangının Yunanlı ve Bulgar kundakçılar tarafından çıkarıldığından şüphe ediliyordu. Yangın sona erdiğinde müttefik askerlerin ikmal, erzak ve mühimmat merkezi olan *Varna* ağır hasara uğramıştı. Zaten Fransız, İngiliz ve Türk cephanelikleri yangının tam ortasında kalmıştı. Yangından sonra yapılan kontrollerde şehirde ancak müttefik ordularını sekiz gün doyurmaya yetecek erzak kaldığı tespit edildi¹¹¹. Yangın sonrası yapılan kontrollerde *Varna*'daki 28 fırından 8 adedinin yandığı tespit edildi. Kalan fırınların 12'si müttefik ordu askerleri için ekme üretirken kalan 8 adet fırın ise Osmanlı askeri ve yerel halk için ekme üretmekteydi. Yerel halktan bazıları da kendi evlerinde ekme pişirerek ihtiyacı olana satıyordu. Bu nedenle yanmış fırınların yeniden inşası için dükkân sahiplerinin veya kiracılarının harekete geçmesi istenmiştir¹¹².

Müttefik kuvvetlerin Kırım'a nakillerinden sonra askerlerin ihtiyacı olan 18.000 kantar galetanın imal ve *Varna*'dan Kırım'a taşınması için Devlet-i Aliyye Kumpanya Vapurları Acentecisi Petraki ile kontrat yapıldı. Bunun da yeterli olamayacağı ve ihtiyaç duyulan galetanın zamanında temin edilemeyeceği düşünülerek galeta ve ekme pişirmek üzere *Varna*'da Taşköprü bitişiğindeki araziye 8 adet fırın, 3 adet peksimet ve un ambarı yapılmasına karar verildi. *Varna*'da inşasına karar verilen fırın ve diğer mekânlar için satın alınacak eşya ve malzeme bedelinin 40.085 kuruş tutacağı hesaplanmıştı. *Varna*'da bulunamayan tuğla, kiremit ve kapı tahtaları ise İstanbul'dan gönderilecekti. Alınan karar gereğince fırınların inşasına hemen başlandı¹¹³. Bu fırınların inşasından sonra üretilen ve ambarlara konulan 4500 kıyye galeta yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ali Bey ve Hüseyin Efendi tarafından yolsuzluk yapılarak Petraki'ye satılmıştı¹¹⁴.

Savaş alametlerinin iyice yoğunlaştığı sırada kömür en önemli ihtiyaç maddeleri arasına girmişti. 17 Temmuz 1853 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Osmanlı hükümeti Zonguldak madenlerinden elde edilen kömürü Ereğli'den yükleyerek İstanbul'a getirmekte olan gemileri boğaz girişinde durdurarak seferberlik emri gereğince yüklerini donanmaya boşalttırıyor ve kömür sahiplerine makbuz veriyordu¹¹⁵. Yine 16 Ekim 1853 tarihli bir tezkirede Ereğli'den kömür yükleyen vapurların taşıdıkları kömürü satmalarının yasak olduğu ve kış aylarının yaklaşması nedeniyle kömür ihtiyacının artacağı ve kömür naklinin zorlaşacağı bildirilerek bedelinin hazineye ödenmek üzere kömür taşıyan vapurların yüklerinin Tersane-i Amire'ye boşaltılmasına dikkat edilmesi isteniyordu¹¹⁶. Osmanlı Devleti kömürleri İstanbul, *Varna*, Sinop ve Batum gibi stratejik noktalarda depo ediyordu¹¹⁷. Müttefik devletlerin donanmaları Karadeniz'de karakol hizmeti sağlamak amacıyla devriye gezmeye başladıklarında sık sık *Varna*'ya uğrayıp kömür alma ihtiyacı hissediyorlardı. 23 Mart 1854 tarihli bir tezkirede müttefik donanmaların Karadeniz'e çıktıkları ve *Varna*'ya kömür gönderilmesi istenmişti¹¹⁸.

2.2-Varna'da Sağlık Sorunları

2.2.1-Varna Bölgesinde Görülen Salgın Hastalıklar

Kırım Savaşı sırasında müttefik askerleri etkileyen en önemli salgın hastalıklar kolera, tifüs ve iskorbüttü. Bu salgın hastalıklar savaş boyunca binlerce askerin ölümüne neden olmuştur. Kolera hastalığı daha savaşın Tuna boyunda cereyan ettiği ilk zamanlarda ortaya çıkmıştı. Özellikle Rus askerler arasında yaygın olan koleranın çarpışmalar sırasında yayılmasını önleyebilmek için bir karantina hattı kurulmasına gerek duyuldu. Vidin Valisi Sami Paşa, defterdar Refet Efendi ve meclis azalarına hitaben gönderilen emirde salgının önlenmesi için gerekli tedbirleri almaları, bir karantina müdürü ve müdür vekili tayin etmeleri istendi¹¹⁹.

Kolera hastalığı Tuna boylarına Rus askerleri tarafından taşınmıştı. Rusların Memleketeyn topraklarını işgal etmeden önce Rus askerler arasında koleranın yaygın olduğu ve her gün Petersburg'da 200 kişinin öldüğü biliniyordu. İşgal başladıktan sonra Rus askerlerin ham karpuz ve kavun gibi meyveleri yedikleri bunun ise hastalığın artmasına neden olduğu, Tuna boylarındaki Rus askerlerinden her gün 300

¹¹⁰ BOA., İ. MVL., no: 337/14528, (5 Ağustos 1855).

¹¹¹ Figes, a.g.e., s.209-210.

¹¹² BOA., A. MKT. UM., no: 166/56, (14 Ekim 1854).

¹¹³ BOA., İ. MVL., no: 13994, (25-27 Şubat 1855); BOA., İ. MVL., no: 14682; Keleş (2009), a.g.t., s.250.

¹¹⁴ BOA., A. MKT. MHM., no: 73/59, (10 Temmuz 1855); BOA., A. MKT. UM., no: 205/34, (16 Ağustos 1855); Keleş (2009), a.g.t., s.250.

¹¹⁵ Ali Haydar Emir, a.g.e., Cilt: 3, no: 2, s.57.

¹¹⁶ Ali Haydar Emir (1334), "Kırım Harbi'nin Bahri Safhalarına müteallik resmi vesikalar", *Risâle-i Mevûkûte-i Bahriye*, Cilt: 4, no: 11, (Eylül), s.483-484.

¹¹⁷ Besbelli, a.g.e., s.97-98.

¹¹⁸ Ali Haydar Emir (1334), "Kırım Harbi'nin Bahri Safhalarına müteallik resmi vesikalar", *Risâle-i Mevûkûte-i Bahriye*, Cilt: 4, no: 12, (Teşrin-i Evvel / Ekim), s.536.

¹¹⁹ BOA., AYN. d., no: 618, s.89, (6 Aralık 1853).

kişinin öldüğü rapor edilmişti¹²⁰. Rus askerleri arasında yaygın olan kolera salgını bir süre sonra *Varna* ve civarında da görülmeye başladı.

Müttefik İngiliz-Fransız askerlerinin Gelibolu bölgesine gelmesinden sonra kolera hastalığının Fransız askerlerinde de mevcut olduğu tespit edildi. Askerlerin Gelibolu'dan *Varna*'ya nakledilmesi sonrası kolera salgını *Varna* civarında daha hızlı şekilde yayıldı. Özellikle 1854 yazında görülen yüksek sıcaklık ve hijyen koşullarının kötülüğü kolera salgınını artırmıştı. Fransız birliklerinde görev yapan Michel Levy'nin ifadesine göre Marsilya'dan gelen Fransız askerlerinde var olan kolera hastalığı onlar sayesinde *Varna* bölgesine taşınmıştı. 28 Haziran 1854'te *Varna*'da mevcut olan tüm hastaneler ile *Varna Limanı*'nda bulunan donanmaya ait iki gemi yüzer hastane olarak kolera tedavisine tahsis edilmiştir. *Varna*'da Ağustos 1854'te on günde yaklaşık 3000 kişi koleradan ölmüş, bu ordularda büyük bir yıkıma neden olmuştu¹²¹. Saint Arnaud, *Varna*'da koleranın büyük bir yıkıma neden olmasını "*Ben büyük bir türbenin ortasında duruyorum*" sözleriyle ifade ederek durumun vehametini ortaya koymuştu¹²².

Koleranın yayılmasını önlemek için çalışmalar başlatıldı. Meclis-i Sıhhiye tarafından gönderilen bir karar da dışarıdan mühimmat ve malzeme getiren gemilerin önce Gelibolu'da karantinaya alınmaları, oradan ordu merkezi olan *Varna*'ya gönderilmeleri ve burada yapılacak muayenede eğer hastalık tespit edilirse bir kez de burada karantinaya alınmaları emredilmişti¹²³. Bu karar sonrası karantina uygulamaları sıklaştırıldı. Koleradan dolayı külliyetli ölümlerin yaşandığı *Varna*'da artan askeri ihtiyacı karşılamak üzere Fransa'dan yola çıkmış olan iki alay Fransız askeri birliğin hemen *Varna*'ya ulaştırılması istendi. Ama hastalığın *Varna* bölgesine yayılmasını istemeyen Devlet adamları, Edirne Valisi ve Gelibolu Kaymakamı'na gönderdikleri emirlerde gelecek olan Fransız askerlerin Gelibolu'da diğer askerlerle karşılaştırılmadan karantinaya tabi tutulmaları bildirilmişti. Aynı şekilde Gelibolu bölgesinde Eksamil Köyü civarında kurulan hat boyunca karantina uygulaması başlatılarak kimsenin karayoluyla Rumeli tarafına gitmesine izin verilmiyordu¹²⁴. Hastalığın *Varna*'ya sirayet etmiş olmasından dolayı Fransız askerlerin yattığı hastanenin etrafı çevrilerek gerekli tedbirler alınmış ve halk ile askerlerin karışmaları engellenerek hastalığın yayılması önlenmeye çalışılmıştı. *Varna*'dan İstanbul'a veya başka yerlere gidecek gemilerin de mutlaka kontrol edilmesi istenmişti¹²⁵. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen Tuna deltasının bataklıkları ve gölleri hastalığın kaynağıydı. Ölü sayısı endişe verici boyutlara ulaşmıştı. Kolera hastalığından ve kavurucu sıcakta günlerce yürümekten su kaybına uğrayan askerler çöküp yol kenarlarında veya ağaçların altında ölümü bekliyordular¹²⁶.

1854 senesinde başlayan kolera salgınından en çok Fransız askerleri etkilenmişti. Çünkü aşırı sıcaklara maruz kalmışlardı. Köstence bölgesindeki hastaların ve ölümlerin karmakarışık kümeler halinde yatmaları hastalığın artmasına neden olmuştu. Gemilerle taşınan hastaların tedavi merkezi uzun zaman *Varna* olmuştu. Aynı şekilde Bulgaristan'da bulunan İngiliz askerleri de hava koşulları ve kötü beslenme nedeniyle koleraya yakalanmışlardı. Buna karşılık Osmanlı askerleri arasında kolera daha az etkili olmuştu. Yapılan araştırmalar sonucunda yemeklerin iyi pişirilmesinin, hazmı kolay yemekler yedirilmesinin ve yaz sıcağında ham meyve yenmemesinin hastalığın yayılmamasının nedeni olarak tespit edilmişti¹²⁷.

1854 yazında koleranın en çok etkilediği bölge *Varna* ve civarı olmuştu. Hastalık önce Fransız sonrada İngiliz ordugâhlarında görülmüştü. Hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla kullanılan kireçtaşı tozu esen rüzgarla her tarafı kaplamıştı. Aynı şekilde ölü sinek kalıntıları da ayrı bir tabaka oluşturmuştu. Askerler bulantı ve ishal şikâyetleriyle tedavi altına alınıyorlardı. Ama hastalığın kaynağının tam olarak bilinemediği bir sırada askerlerin rastgele ve açık sulardan içmesi hastalığın artmasına neden oluyordu. Buna karşılık daha önce kolera ile Cezayir'de karşılaşan Fransız askerler şarap içmek veya kahve suyunu kaynatmak suretiyle önlem alma yoluna gittiler. Ama hastalığın nedeninin hijyen koşullarının kötülüğünden kaynaklandığı düşünülemedi. Her ne kadar İngiliz Doktor John Snow, içme suyunu kaynatmakla koleranın önlenebileceğini söylese de bu uyarısı pek dikkate alınmadı. Bunun yerine hastalığın kaynağının *Varna* çevresindeki göllerin mikroplu havasına, aşırı içki içilmesine veya sulu meyve yenmesine bağlanması yolu

¹²⁰ Keleş (2009), *a.g.t.*, s.334; *CH.*, no: 633, 635, 636.

¹²¹ Miller, *a.g.e.*, s.226; *The Times*, no: 21830, (26 Ağustos 1854), s.9; Keleş (2009), *a.g.t.*, s.332-333; Bir başka kaynakta ise 10 Temmuz 1854 tarihine kadar *Varna* bölgesindeki 25600 İngiliz askerinden 1507 tanesi hastalanmış; Fransız ordusunda ise Temmuz ayı içerisinde 8142 kişi koleraya yakalanmış ve bunların 5183'ü ölmüştü. A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları, Kırm-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, İstanbul 2009, s.371; Bir başka kaynakta ise müttefik askerlerin *Varna*'ya gelmelerinden sonraki beş haftalık sürede kolera yüzünden 10.000 asker kaybettikleri belirtilmektedir. Palmer, *a.g.e.*, s.85; Bir diğer kaynakta Temmuz ayında iki haftalık sürede *Varna*'da 600 kişinin koleradan öldüğü tahmin edilmektedir. Yine Ağustos 1854'te İngiliz ordusunun % 8'nin bu acıdan etkilendiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda Fransız ordusundan 5000-9000 kişinin öldüğü belirtilmiştir. Sweetman, *a.g.e.*, s.30, 34.

¹²² Sweetman, *a.g.e.*, s.34.

¹²³ BOA., HR. SYS. 1189 / 44, (21 Temmuz 1854); BOA., HR. MKT., no:82 / 11, (1 Ağustos 1854); Keleş (2009), *a.g.t.*, s.334.

¹²⁴ BOA., A. MKT. UM., no: 161 / 70, (31 Temmuz 1854).

¹²⁵ BOA., HR. MKT., no: 82 / 11, (1 Ağustos 1854).

¹²⁶ Figs, *a.g.e.*, s.208.

¹²⁷ Slade, *a.g.e.*, s.164-165.

tercih edildi. Ama askerî makamlar hijyen koşullarına hiç dikkat etmediler. Helaların taşması, hayvan leşlerinin güneş altında kokması, hastaların kağnılarla *Varna*'da farelerin cirit attığı barakalara taşınması ve ölen askerlerin cesetlerinin battaniyelere sarılarak toplu mezarlara gömülmesi ve daha sonra bu battaniyelerin mezarlardan çıkarılması hastalığın yayılmasına neden olmuştu. 1854 Ağustos'unun ikinci haftasına varıldığından 500 İngiliz askerî koleradan ölmüştü. Fransızların ölü sayısının ise günde 60'ı aşan bir düzeyde seyrettiği ifade ediliyordu¹²⁸. *Varna*'da bulunan bir İngiliz askerinin anılarında belirttiği gibi, "görünmez düşmanları koleradan kaçınmak için bir karargâhtan diğerine, bir bölgeden öbürüne taşınmak suretiyle hastalıktan korunmaya" çalışıyorlardı¹²⁹. Koleranın *Varna*'da hızla yayılmasının en önemli nedeni içme sularının yeterince temiz olmamasıydı. Bir kişi koleraya yakalandıktan sonra bir süre yaşar ve hareket edebilirdi. Öldükten üç-dört saat sonra cesedinin mutlaka yakılması gerekiyordu. Ama *Varna*'da ölen askerlerin cesetleri yakılmadığı gibi açıkta kalanlar içme sularına karışıyordu. Bu ise hastalığın yayılmasına neden oluyordu¹³⁰. Rusların, 2 Ağustos günü Silistre muhasarasını kaldırıp Tuna'nın kuzeyine çekilmeleri sonrası kolera hastalığı bir kez daha yayılma tehlikesi göstermişti. Çünkü Ruslar geri çekilirken bataklıklarda ölü asker ve hayvanlarını öylece bırakmışlardı¹³¹. Bu durum hastalığın Tuna boyunca hızla yayılmasına neden olmuştur.

Müttefik orduların Kırım'a sevkıyatı sonrası kolera hastalığı *Varna*'dan Kırım'a sirayet etmiştir. Özellikle *Varna* civarında yoğunlaşan bu hastalık Kırım'da tekrar artmaya başlayınca *Varna Humması* adı verilmiştir¹³². Tedbir olarak alayların ayrı ayrı ve birbirinden uzak alanlara ikamet ettirilmesi düşünülmüştür. Bir süre şiddetli şekilde devam eden kolera salgını İnkerman tarafında tamamen son bulurken, hava koşullarının kötü olmasından dolayı Balaklava ve Çörçine bölgesinde bir süre daha devam etti. Hem bu bölgede hem de hastalığın ilk çıktığı Silistre, Şumnu, Selanik ve Burgaz bölgesinde koleranın tamamen yok olması Ağustos 1855'i bulmuştur¹³³. Özellikle müttefik askerlerin Kırım'a çıkması sonrası başlayan Sivastopol savaşlarında günde binden fazla asker ölmekteydi. Savaşın şiddetinden ölen askerlerin gömülmesine fırsat kalmadığından cesetler sokaklarda yığınlar oluşturmuştu. Sivastopol'ün içindeki cesetlerin kötü kokusu koleranın ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden olmuştur¹³⁴.

Kırım Savaşı sırasında askerler arasında görülen bir diğer hastalık ise iskorbütü. Hem Fransız hem de İngiliz askerler bu hastalıktan fazlasıyla etkilenmişlerdi. İngilizlerin hasta askerleri birbirinden ayırmaksızın tedavi etmeleri bu hastalığın yayılmasına neden olmuştu. Osmanlılar ise iskorbüt hastalığına yakalanmış yüzlerce hasta askerî meyvenin bol olduğu *Varna*'ya göndererek burada tedavi etmişlerdi. Hastaların temiz hava ve taze sebze-meyve yedikleri takdirde hızla iyileştikleri görüldüğünden Fransızlar askerlerini Midilli'ye göndermek için izin talep etmişler ve kendilerine gerekli izinler verilmişti¹³⁵.

Kırım Savaşı sırasında askerler arasında görülen bir diğer salgın hastalık ise tifüstü. Binlerce askerinin ölümüne neden olan tifüs hastalığı *Varna* hastanelerinde askerlerin tedavisinde çalışan 24 rahibenin de ölümüne neden olmuştur¹³⁶.

2.2.2-Sağlık ve Tedavi Merkezi Olarak *Varna*

Savaşın başlamasıyla birlikte hem savaş meydanında yaralanan askerlerin hem de salgın hastalıklar nedeniyle hastalanan askerlerin tedavisi önemli sorun oluşturmuştu. Müttefik orduların Mayıs 1854 tarihinden itibaren Gelibolu'dan *Varna* bölgesine nakledilmeye başladılar. Haziran 1854'te Tuna boylarında kolera salgını yoğunlaştı. Salgın hastalıkların ve yaralıların tedavisi için *Varna*'da mevcut iki askerî hastanenin yanında 3 adet de çadır hastane kurulmuştu. Ama bunlar yeterli gelmeyince *Varna Limanı*'nda bekleyen donanmaya ait gemilerden ikisi yüzer hastane olarak tahsis edilmiştir. Fransa'nın Kırım ordusu askerî başhekimî Dr. Scriver'in verdiği bilgiye göre savaşın sonlarına gelindiğinde Fransız askerlerin yattığı hastaneler arasında yer alan *Varna hastanesinin* yatak kapasitesi 500 kişiydi¹³⁷.

Varna'da kolera hastalığının iyice yayıldığı sırada Galatalı Yardımsever Rahibeleri'nden (Les Soeurs de Charite) Caroline Renault, geçici hastanelerde başhemşire olarak çalışmıştır. Koleranın hızla yayıldığına haber alınmasına rağmen Fransa'nın yeterli tedbirleri almadığını düşünen Caroline Renault, İstanbul'da

¹²⁸ Figes, a.g.e., s.209.

¹²⁹ Gowing, a.g.e., s.7.

¹³⁰ Philip Warner (1972), *The Crimean War, A reappraisal*, London: Arthur Barker Limited, s.24.

¹³¹ Kaylan, a.g.e., s.78.

¹³² Bedi N. Şehsuvaroğlu (1965), "Kırım Harbinde İstanbul Hastaneleri", *Hayat Tarih Mecmuası, Cilt:2, Sayı: 10*, (Kasım), s.22.

¹³³ CH. no: 748, (16 Temmuz 1855); CH. no: 752, (18 Ağustos 1855); CH. no: 753, (24 Ağustos 1855); Kaylan, a.g.e., s.143.

¹³⁴ *Kırım Harbi'ne Dâir Notlar*, s.64.

¹³⁵ La Baronne Durand de Fontmagne (1977), *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul, s.65; Arslan Terzioğlu (1991), "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri", *Tarih ve Toplum, Cilt: 15, Sayı: 85*, s.42; Bu hastalığın Kırım-Gözleve'de hızla yayılması üzerine toplanan 16 tabip, hasta askerlerin temiz havaya çıkarılmaları, temiz su içirilmesi, taze sebze-meyve yedirilmesi, vitamin desteği sağlanması ve hijyen koşullarının sağlanması gibi alınması gereken 6 maddelik bir bildiri yayınlamışlardı. ATASE., no: 44-55-1-03-6, (12 Eylül 1855); Keleş (2009), a.g.t., s.337-338.

¹³⁶ Fontmagne, a.g.e., s.147-149.

¹³⁷ Terzioğlu, a.g.m., s.41-42.

bulunan 30 rahibeden 12'sini *Varna*'ya göndermişti. Bunlar ilk etapta *Varna*'da kurulan 500 yataklı gezici hastanede çalıştılar. Fakat bu hastanelerdeki hasta sayısının daima 2000'nin üzerinde olması, tedavi eksikliği, korunma yetersizliği ve bir yerde gereğinden fazla hastanın yan yana bulunması yani hijyen koşullarının eksikliğinden dolayı ölümler artmıştır. Yataktan bir ölü çıkarken getirilen hastalar aynı yatağa yatırılıyordu. Çarşafın bile değiştirilmesine fırsat kalmadığından ölüm oranı hep yüksekti. Fakat bir süre sonra hastaların açık havalarda tedavi edilmesinin daha faydalı olduğu görülünce çadır hastaneler kurulmuştu¹³⁸.

Müttefik orduların Kırım'a çıkarma yapmasından sonra şiddetlenen savaşta yaralanan askerlerin Kırım hastanelerinde tedavisi mümkün olmayınca diğer hastanelere sevkiatelarına başlanmıştı. Bu bağlamda Donanma Komutanı Ahmet Paşa'ya gönderilen bir yazıda Kırım'dan gemilere bindirilen 120 kadar yaralı askerinin *Varna hastanesinde* yer olmaması nedeniyle kabul edilmediklerinden İstanbul'a getirildikleri belirtilerek bundan sonraki süreçte yaralıların doğrudan Kırım'dan İstanbul'a gönderilmesi hususuna dikkat etmesi isteniyordu¹³⁹. Fakat *Varna* civarındaki hastane sıkıntısını giderebilmek için de bir takım arayışlara girişilmişti. Ordu defterdarı Rasih Efendi tarafından gönderilen bir yazıda, Serdar-ı Ekrem tarafından *Varna'ya* civar Ahyolu ve Misivri kazalarında geçici olarak tahsis edilen hastanelerden başka Ahyolu Kazası müdür konağının da 300 kadar hastayı barındırabilecek büyüklükte olduğu ve 11.000 kuruş masrafla tamir edilebileceği bildirilmişti. 26 Mart 1855 tarihli Meclis-i Vala toplantısında bu talep uygun bulunarak 2 Nisan 1855 tarihli irade ile konağın hastaneye dönüştürülmesine karar verildi. Bu karar 10 Nisan 1855 tarihinde *Varna Kaymakamı* ile Maliye Nazırı ve Serasker Paşa'ya bildirilmiştir¹⁴⁰.

Varna şehri müttefik birliklerin her türlü ikmal ve iaişe merkeziydi. Ama birliklerin Kırım'a nakli sırasında *Varna*'da depolanmış olan tıbbi malzemelerin gemilere yüklenmesi ihmal edilmişti. Çarpışmaların en yoğun olduğu Alma ve civarında şiddetli şekilde tıbbi malzemeye ihtiyaç duyuluyordu. Ama sıhhiye birliği kağnıları, arabaları ve sedyeleri hala *Varna*'daydı ve henüz Kırım'a nakledilmemişti. Bu durum savaş alanlarında yaralanmış askerlerin tedavisinde oldukça zor anlar yaşanmasına ve yeterli tıbbi yardımın yapılamamasına neden olmuştur¹⁴¹.

2.3-Haberleşme Merkezi Olarak *Varna*

Telgraf, 19. yüzyıl ortalarında Batı Avrupa'da askerî ve siyasî nedenlerle askerlerin ve hükümetlerin ilgi göstermesi neticesinde yaygınlaşmıştı. Avrupa ülkelerinden İngiltere'de 1845, Fransa'da 1847, Avusturya'da 1849, Rusya'da ise 1855'de telgraf sistemi kurulmuştu¹⁴².

Osmanlı Devleti'nde telgraf Kırım Savaşı sırasında kurulmuş olsa da bu Osmanlı hükümeti içinde oluşmuş bir fikir değildi. Bu fikir ilk defa müttefik devletlerin elçileri tarafından gündeme getirildi. Yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı devlet adamları haberleşmenin en hızlı şekilde sağlanmasının gereğine inandırılarak ikna edilebilmişlerdir. İngiltere Sefiri Lord Stratford tarafından verilen 14 Temmuz 1853 tarihli bir yazıda Tuna sahili boyuna bir telgraf hattı yapılmasının gerekliliği ifade edilmişti. Lord Stratford, yazısında bu hattın Tuna boyunun sağ tarafındaki yüksek tepeler üzerine kurulmasını tavsiye etmişti. Meclis-i Mahsus'ta yapılan görüşmelerde telgraf hatlarının kurulmasına karar verildi. Bu karar üzerine yapılan değerlendirmeler sonucunda telgraf hattının inşasının Ordu komutanı Ömer Paşa nezaretine verilmesine, Tuna boyuna gönderilen Mısır askeri içerisinde bu işten anlar kimseler olduğu işitildiğinden bu kişilerden ve mühendishanedeki mühendislerden istifade edilmesi bildirildi¹⁴³. Aynı şekilde Fransa'da bulunan Osmanlı Sefiri Rifat Veliyyüddin gönderdiği bir yazıda, Fransızların, bu kritik anlarda İstanbul ile doğrudan haberleşmemekten, ordularına ve sefirlerine talimat gönderememekten, Osmanlı Devleti'nde telgraf hatlarının olmamasından dolayı şikayetçi olduklarını belirterek Fransızların, Paris-Belgrad hattının İstanbul'a kadar uzatılması hususunda maddi ve teknik destek vereceklerini bildirmişti¹⁴⁴. 1854 baharında Ömer Paşa ve General Prim, Kuzeydoğu Bulgaristan'ı gezerek muhtemel savaş bölgelerinin tespitini yapmışlardı. Ayrıca kurulması gündeme gelmiş olan telgraf hatlarına dair de bir proje hazırladılar¹⁴⁵.

Varna'nın müttefik orduların ikmal ve iaişe merkezi olmasından sonra askerlerin buraya nakilleri gerçekleştirildi. Ama *Varna* ile İstanbul arasında en kısa sürede haberleşmenin nasıl sağlanacağı sorunu halen devam ediyordu. Donanma komutanı Ahmet Paşa'ya gönderilen bir tezkirede *Varna* ile İstanbul arasında her gün karşılıklı gidip gelecek şekilde iki adet vapurun tahsis edilmesi istenmişti. Ahmet Paşa'nın müttefik devletlerin amiralleri ile yaptığı değerlendirme sonucunda amirallerin *Varna*'nın İstanbul'a

¹³⁸ Fontmagne, *a.g.e.*, s.142-148.

¹³⁹ ATASE., no: 44-55-1-001, (10 Ekim 1854).

¹⁴⁰ BOA., İ. MVL. no: 14029; BOA., *Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vala Belgeleri* (A. MKT. MVL), no: 72 / 1; Keleş (2009), *a.g.t.*, s.330.

¹⁴¹ Figeş, *a.g.e.*, s.236.

¹⁴² Hacısalihioğlu, *a.g.m.*, s.119-120.

¹⁴³ ATASE., no: 3-67A-9-005, (3 Eylül 1853); BOA., İ. HR. 5037, (6 Ekim 1853); Keleş (2009), *a.g.t.*, s.318.

¹⁴⁴ BOA., İ. HR. no: 5409, Lef: 40, (5 Mayıs 1854); Keleş (2009), *a.g.t.*, s.318-319.

¹⁴⁵ Neriman Ersoy Hacısalihioğlu (2007), "Kırım Savaşında Haberleşme: *Varna* Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İÜEF. Tarih Araştırma Merkezi (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul, s.121.

yakınlığı, diğer harp gemilerinin asker ve mühimmat taşımak için kullanılacağını ileri sürmeleri üzerine sadece Peyk-i Ticaret vapurunun haberleşmeye tahsis edilebileceğini bildirmişti¹⁴⁶.

Tüm bu girişimlere ve *Varna-İstanbul* arasında irtibatın güçlükle sağlanmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde telgraf hattının kurulması ve haberleşmenin mümkün olabilmesi ancak müttefik orduların Kırım'a naklinden sonra gerçekleşti. Hem İngiliz hem de Fransızlar Osmanlı hükümetine telgraf hatlarına dair birer rapor sunmuşlardı. Bu raporlara göre ilk etapta İstanbul-Edirne-Filibe-Sofya-Niş-Belgrad ve Edirne-Şumnu hattının yapımına başlanacaktı. Telgraf hatlarının kurulması işi Fransızlara verilmiş ve 1854 yaz aylarında çalışmalara başlamışlardı¹⁴⁷.

Kırım Savaşı sırasında savaş bölgesini Avrupa başkentlerine bağlayan telgraf hatlarının kademeli olarak kurulmasıyla birlikte haberler daha hızlı ulaşır hale geldi. Kırım harekâtının başlangıcında bir haberin Londra'ya ulaşması beş günü almaktaydı. Buharlı geminin Balaklava'dan *Varna*'ya gitmesi iki gün, en yakın telgraf hattının bulunduğu Bükreş'e *Varna*'dan at sırtında gitmek ise üç gündü. Bu sürenin kısaltılması savaşın seyri için son derece önemliydi¹⁴⁸. Yapılan müzakereler, incelemeler ve güzergâh tespitlerinden sonra ilk etapta Belgrad-İstanbul hattı kurulmuştu. Daha sonra *Balaklava ile Varna* arasına telgraf hattı çekilmesine ve Şumnu üzerinden hattın İstanbul'a uzatılmasına karar verildi¹⁴⁹. *Varna* müttefik orduların merkezi durumunda olduğu için hattın deniz altından ilk önceye buraya çekilmesine karar verilmişti. İngiltere Baştercümanı Mösyo Brany tarafından Âli Paşa'ya gönderilen bir yazıda, *Varna ile Balaklava* arasına deniz altından çekilecek telgraf hattının tesisi için mühendisler gönderildiği ve *Varna* civarında telgraf hattı güzergahının belirlenmesi için gerekli yardımların yapılmasını ve oradaki yerel memurlara emirler gönderilmesini istemişti. *Varna*'daki memurlara gönderilen emirde oraya gelecek mühendisler telgraf hattının tespiti ve demir tellerinin deniz altına yerleştirilmesi sırasında gerekli kolaylıkların ve yardımların yapılması bildirildi¹⁵⁰. Yine bu çalışmalar kapsamında telgraf hattının inşasında görev alacak memur ve mühendisler yardımcı olunması ve *Varna*'da ikametleri için yer tahsisi yapılması istenmiştir¹⁵¹. Aynı şekilde *Varna-Ruşçuk* arasında başlatılan telgraf hattı çalışmalarında da yerel idareci ve memurlar her türlü kolaylığı göstermeleri ve gerekli yardımları yapmaları hususunda sürekli uyarılmışlardır¹⁵².

Fransız ve İngilizler ordu komutanlarıyla daha kısa sürede haberleşmek için telgraf hatlarını çekmeye başladılar. Bu kapsamda 17 Şubat 1855'te *Varna-Şumnu*, Mart 1855'te *Varna-Ruşçuk* ve Nisan başlarında ise *Varna-Kırım* arasındaki hatlarda çalışmalar başlatıldı. Bu çalışmalar sonunda 24 Nisan 1855'te *Varna-Kırım* ve *Varna-Ruşçuk* hatları açıldı¹⁵³. Yapılan çalışmalar sonunda ilk etapta Bükreş-*Varna*, *Varna-Şumnu*, *Varna-Ruşçuk* ve *Balaklava-Varna* hatları tamamlanarak *Varna-Kırım* telgraf hatlarıyla birbirine bağlandı¹⁵⁴. Daha sonra da *Varna-Edirne* ve İstanbul arasındaki hatlar çekildi. 19 Ağustos 1855'te İstanbul-Edirne, 6 Eylül 1855'te Edirne-Şumnu tamamlanarak bundan önce tamamlanmış olan Şumnu-*Varna* hattına bağlandı. *Varna*'dan ise Bükreş'e uzatılan hat Viyana üzerinden Avrupa başkentlerine bağlanmıştı. İngiliz ve Fransızların desteği ile kurulan telgraf hatlarıyla İstanbul, *Varna* ve Kırım dahil olmak üzere bütün Avrupa başkentlerine bağlanmıştı. İstanbul'dan Avrupa başkentlerine çekilen ilk telgraf haberi 14 Eylül 1855 tarihli olup, Sivastopol'ün müttefik kuvvetlerin eline geçtiğine dairdi¹⁵⁵. Dolayısıyla Fransızların *Varna*'ya çektiği hatlar sayesinde 1854 kışında Kırım'dan Avrupa başkentlerine bir haberin ulaşması iki güne, Nisan 1855'de ise İngilizlerin *Balaklava-Varna* arasına denizaltından döşedikleri kablolar vasıtasıyla bu süre birkaç saate inmiştir¹⁵⁶.

3-*Varna*'da Günlük Hayat

Varna, müttefik orduların naklinden sonra dost devlet orduları tarafından işgal edilmiş bir kasabaya dönüşmüştü. Kasabanın en güzel evleri ve en iyi mağazalarını İngilizler ve Fransızlar sahiplerine beş para vermeksizin zapt ettiler. Hatta İngiliz ordusu Başkomutanı Lord Raglan şöyle diyordu: "*Ben bundan önceleri bir müttefikin memleketinde de bir düşmanın toprağında da hizmet ettim ve her ikisinde de daima yatacak ve oturacak yere para vermedim.*" Ordu komutanının böyle düşündüğü yerde diğer askerlerin para karşılığında ev

¹⁴⁶ Ali Haydar Emir, *a.g.e.*, Cilt: 4, no: 12, s.541-543.

¹⁴⁷ Hacısalihioğlu, *a.g.m.*, s.122.

¹⁴⁸ Figes, *a.g.e.*, s.319.

¹⁴⁹ Keleş (2009), *a.g.t.*, s.319.

¹⁵⁰ BOA., İ. HR. no: 5709, (19 Ocak 1855); *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s.157-159; Hacısalihioğlu, *a.g.m.*, s.123; Keleş (2009), *a.g.t.*, s.319.

¹⁵¹ BOA., A. AMD., no: 59/32, (1855).

¹⁵² BOA., A. AMD., no: 53/45, (27 Aralık 1854).

¹⁵³ Roussev, *a.g.m.*, s.580-581.

¹⁵⁴ 28 Mayıs 1855 tarihli bir yazıda *Varna*'dan Şumnu'ya ve Rusçuk'a kadar olan hatların; 29 Mayıs 1855 tarihli diğer bir yazıda ise *Varna-Kırım* hattının bittiği bildirilmiştir. BOA., İ. HR. no: 5973, (28 Mayıs 1855); BOA., no: İ. HR. 5978, (29 Mayıs 1855).

¹⁵⁵ Roderic H. Davison (2004), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Elektrikli Telgrafın Kurulması", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çev. Mehmet Morali), İstanbul, s.197-198; Nesimi Yazıcı (1992), "Tanzimat Döneminde Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, s.185; Keleş (2009), *a.g.t.*, s.320; Hacısalihioğlu, *a.g.m.*, s.124.

¹⁵⁶ Figes, *a.g.e.*, s.319.

kiralamaları zaten düşünülemezdi. Müttefiklere parasız ev vermek mecburiyetinden sadece *Varna*'da oturan Avrupalılar kurtulmuştu. Bir Kefalonyalı evini vermek istemediğinde İngiliz komutanlığı *Varna*'daki İngiliz konsolosundan yardım istemişti. Ama Konsolos, buna hakkı olmadığını söyleyerek bu isteği geri çevirmişti. Bu hususta Fransızlar da İngilizlerden geri kalmamışlardı. Fransızlar hoşlarına giden veya manzarası güzel olan evleri tebeşirle işaretleyip sonra *Varna*'nın yerel idarecilerinden bu evlerin hemen kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Zaman zaman özellikle Müslüman kadınların evlerini boşaltmamakta direndikleri hatta pencere kafeslerinin arkasından beddua ettikleri duyuluyordu¹⁵⁷. Evlerin, dükkânların ve mağazaların zorla müttefik askerlerin ikametine ve kullanımına tahsis edilmesinin yanında yerel idareciler gelen talep üzerine *Varna*'nın yerel halkından dost devlet askerlerine gerekli misafirperverliğin gösterilmesi için mülklerini boşaltmalarını istemişlerdi. *Varna* halkı yerel idarecilerin bu talebi karşısında ev, dükkân, mahzen, han, mağaza ve depolarını tahliye ederek müttefik askerlerin kullanımına vermişti. Kendileri ise ya başka bir ailenin yanına sığınmış ya da kasabaya yakın yerlerde çadırlarda göçebe bir yaşantıya sürüklenmişlerdi¹⁵⁸. Hatta bazı *Varna* halkı müttefik askerlerin gelmesi sonrası yerlerini-yurtlarını terk ederek yaşadıkları kazaları terk etmişlerdi. Özellikle *Varna* Sancağı'na bağlı Balçık, Pazarcık ve Kozluca kazası halkı memleketlerinden ayrılmıştı. Serdar-ı Ekrem ve Silistre valisine gönderilen yazıda memleketlerini terk eden yerli halkın geri döndürülmesi, mal ve can güvenliklerinin sağlanması bildirilmişti¹⁵⁹. *Varna* halkının bazıları evlerine ve mülklerine el konulduğu için memleketlerini terk ederken bazıları da ellerinde bulunan zahire ve erzakı pahalı şekilde sattıktan sonra kış aylarında yiyecek bulamama endişesine düşerek yiyeceğin bol olduğu bölgelere göç etmişlerdi. Ancak ziraat mevsiminin gelmiş olması ve tarlaların ekilememesi nedeniyle gelecek yıl kıtlık olacağı ve hazinenin zor duruma düşeceği endişesiyle civar bölge yöneticilerine gönderilen emirlerde *Varna*'dan göç etmiş halkın tespit edilerek memleketlerine dönüşlerinin temin edilmesi istenmişti¹⁶⁰. Fakat yine de bazı halkın *Varna*'ya dönüşleri sağlanamamıştı. Tırnovi Sancağı kaymakamı tarafından gönderilen bir yazıda *Varna* ve civar köyler ahalisinin ellerindeki zahireyi pahalı bir şekilde sattıktan sonra geçinemediklerini gerekçe göstererek memleketlerini terk ederek Tırnovi ve civarına geldikleri bildirilmişti. Daha önceki ferman ve emirler gereğince bu tür adamların derhal geldikleri yere geri gönderilmeleri hususuna son derece dikkat edildiği fakat yine de kıyıda köşede bu türden kişilerin bulunmasının muhtemel olduğu belirtilerek idarecilerin dikkatli olması istenmişti¹⁶¹.

Yerleşme hususunda Fransızlar keyfiligi o kadar ileri götürmüşlerdi ki askerlerini ve malzemelerini karaya çıkartmakta kolaylık olması için *Varna* askerî makamlarına haber vermeden *Varna* Kalesi'nin deniz duvarını yıkmışlardı. Bu durumun ortaya çıkması *Varna* mevki komutanını hayli kızdırmıştı¹⁶².

Varna'dan gönderilen yazılarda müttefik askerlerin içinde buldukları durum açıkça izah ediliyordu. Mesela *Varna*, Fransızlar için bir cennet değildi. Hatta sadece birkaç önemsiz dükkânın olduğu sefil bir yerdi. Ancak Fransızlar her zaman kendilerini özel gördükleri için kasabanın en güzel birkaç yeri onlara tahsis edilmişti. Onlar da kendilerine tahsis edilen yerlere cadde isimleri verdikleri gibi her çeşit ve özel şampanya satılan kafe ve dükkânlar kurdular¹⁶³. Bu durum müttefik askerler *Varna*'da bulunduğu sürece aynı şekilde devam etmiştir.

Kırım Savaşı sırasında herhangi bir askeri birliğe mensup olmayan askerlere Başibozuk denmişti. Bunlar Fransız General Yusuf (Youssouf¹⁶⁴) ile İngiliz General Beatson'un komutası altına verilerek disipline edilmeye çalışılmışlardı¹⁶⁵. Fakat bunların disiplin altına alınmaları hayli güç olmuştu. Özellikle Müslüman ve Hıristiyan halka karşı yağmacılık, edepsizlik, adab-ı insaniyet ve askerlik mesleğine yakışmayacak; halkın mal, can ve namusuna tasallut etmek gibi uygunsuz davranışlar sergilemeye başladılar. Başibozuk askerlerin *Varna*'da yaptıkları herkesin tepkisini çekmişti. İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford'ın ısrarlı şikâyetleri sonucunda 18 Nisan 1854 tarihinde çıkarılan ferman 7 Mayıs 1854'te yayınlandı. Bu fermana göre halkın mal, can ve namusuna tasallut edenler Divan-ı Harp'te yargılanacaktı. Suçlu bulunanlar derhal işledikleri suça göre askerlikten atılmak gibi cezalara çarptırılacak, hatta suçu ağır olanlar kurşuna dizileceklerdi¹⁶⁶. Lord Stratford anılarında, Başibozukların son derece disiplinsiz olduklarını belirtip

¹⁵⁷ Slade, *a.g.e.*, s.157-158.

¹⁵⁸ BOA., *Sadaret, Meclis-i Vala (MVL)*, no: 279 / 54, (27 Ağustos 1854).

¹⁵⁹ BOA., *A. MKT. UM.*, no: 158 / 93, (12 Haziran 1854).

¹⁶⁰ BOA., *A. MKT. UM.*, no: 164 / 17, (12 Eylül 1854).

¹⁶¹ BOA., *A. MKT. UM.*, no: 170 / 8, (3 Kasım 1854).

¹⁶² Slade, *a.g.e.*, s.158.

¹⁶³ Warner, *a.g.e.*, s.24.

¹⁶⁴ Asıl adı Giuseppe Vantini olup, henüz altı yaşındayken Elbe'de 1815'te Berberi korsanlarca tutsak alınan ve Tunus beyinin sarayında yetiştirilen Yusuf, Fransızların Cezayir'i fethederken kullandıkları Sipahi Alayı'nın kurucusu ve komutanıydı. Figes, *a.g.e.*, s.208.

¹⁶⁵ H. Bowen, "Bashi-Bozuk", *EP*, Vol. I, s.1077.

¹⁶⁶ BOA., *AYN.*, d., 618, s.139, (22 Nisan 1854); BOA., *A. AMD.*, no: 46 / 88; TV., *defa*: 504, (7 Mayıs 1854); *Muharrerat-ı Nadire (1289)*, Cilt: 4, İstanbul, s.144-151; Candan Badem (2007), "Kırım Savaşı Sırasında İsyanlar ve Asayiş (1853-1856)", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İÜEF. Tarih Araştırma Merkezi (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul, s.298; Keleş (2009), *a.g.t.*, s.289.

“Ruslardan para alsalar bundan daha kötü hareket edemezler” diyerek durumu özetlemiştir. Hatta bunların yola getirilmesi için ferman çıkarttığını, Divan-ı Harp kurulacağını ve suçluların oracıkta yargılanıp cezalandırılacaklarını da ifade ederek yukarıda izah ettiğimiz fermanın nasıl çıkarıldığını ortaya koymaktadır¹⁶⁷. *Varna*'da toplanmış olan Başibozuk askerleri savaşa katılma nedenlerini, Padişahı ve halifeyi kurtarmak olarak açıklayıp, karşılık almadan savaşmaları takdirde doğrudan cennete gideceklerine inandıklarını söylemekteydiler. Komutanları Yusuf tarafından disiplin altında tutulmakta zorlanan Başibozuk askeri *Varna*'dan kuzeye doğru hareket emri aldıklarında yabancı subaylar için savaşmayacaklarını ilan edip firar etmeye başlamışlardı. Hatta Tolçu yakınlarında Kazaklarla karşılaştıklarında topluca kaçmışlardı. Ancak Yusuf'un girişimleriyle tekrar bir araya gelen Başibozuklar 28 Temmuz 1854'te yapılan çarpışmada bu sefer Kazakları yendiler. Kazakların geri çekilmesine rağmen Yusuf komutayı tamamen kaybetti. Başibozuklar bu seferde köyleri yağmalamaya, Hıristiyanları öldürmeye ve bir mükâfat umuduyla kellelerini komutanları Yusuf'a getirmeye başladılar. Başibozuk askerleri arasında yayılan kolera nedeniyle ancak *Varna*'ya 7 Ağustos tarihinde 1500 kadarı dönebilmiştir¹⁶⁸. Tüm tedbirlere rağmen bu tür davranışların önü alınmadı. Şikâyetlerin artması üzerine bir memur gönderilmesine karar verilerek Meclis-i Vala katib-i sanisi Midhat Efendi'ye 7 bendlik bir talimat verilerek 17 Kasım 1854 tarihinde *Varna* ve Şumnu bölgesinde inceleme yapmak üzere gönderildi. Midhat Efendi *Varna* ve Şumnu bölgesinde köyleri bizzat dolaşarak halkın şikâyetlerini dinlemiş ve suçu tespit edilenlerden birisi idam edilmiş, 20 neferi pranga cezasına çarptırılmış, 21 nefer ise *Varna*'ya gönderilmiştir. Bunların dışında *Varna*'daki 5 askerin daha suçları tespit edilmiştir. *Varna*'da toplanan 26 nefer askerin 4'nün hastalık vb. nedenlerle ölmesi üzerine kalan 22 nefer başibozuk askeri İstanbul'a gönderilmiştir¹⁶⁹. Fakat tüm tedbirlere rağmen Fransız askerlerin sarhoş olarak çıkardıkları olayların arkası kesilmemişti. *Varna*'da bulunan müttefik devletlerin komutanları bir araya gelerek durumu müzakere ettiler. Yapılan görüşmede bu tür hareketlerin sarhoşluk etkisiyle meydana geldiği ve engel olabilmek için özel bir düzenleme (nizam-ı mahsus) yapılmasının uygun olduğuna karar verdiler¹⁷⁰. Başibozuk askerler davranışları ve görüntüleri nedeniyle İngiliz askerlere insanları boğazlayacakmış gibi gelmekteydi. Bu görüntüleri nedeniyle İngiliz askerleri arasında korku salmışlardı¹⁷¹.

Müttefik ordu askerlerinin sebep oldukları asayiş olayları bununla da sınırlı değildi. İngiltere ordusuna mensup 600 nefer Başibozuk askeri Sivastopol'un düşmesi sırasında kışlamak üzere *Varna*'ya getirildiler. Ancak burada yer olmadığı için Osmanlı idarecileri ve İngiliz yetkililer tarafından Şumnu'da bazı mahaller ikametgâh olarak tahsis edilerek oraya gönderildiler. *Varna*'dan Şumnu'ya gelen askeri birliklerin kumandanları kendileri için tahsis edilen mekânları beğenmeyerek Osmanlı ordusuna ait kışlalara zorla el koyup kaza Kaymakamını da istifaya zorladılar. Bu durum ittifak anlaşmasında yer alan askerî birliklerin “*adet-i belediyeye riayet*” edeceklerine dair olan maddeye aykırı bir durum olduğundan bu uygunsuzluğa sebep olanların muhakeme edilmesi ve gereğinin yapılması için Babıali'ye yazı gönderilmiştir¹⁷².

Varna'da bulunan İngiliz ve Fransız askerlerin günlük yaşantıları, durumları ve birbirlerine bakış açıları asker mektuplarına da yansımıştı. Yüzbaşı Jean-Jules Herbé *Varna*'dan anne babasına yazdığı mektupta, “İngiliz ordugâhını gezdiğimde bir Fransız olmaktan gurur duyuyorum” diye yazmıştı. Ayrıca, “...rahatlığa fazlasıyla alışkın olmak gibi büyük bir zaafı var. Yürüyüşe geçtiğimizde bitip tükenmeyen isteklerini karşılamak zor olacak” diye eklemişti. Bir başka asker Louis Noir'in de *Varna*'da bulunan İngiliz askerlerine dair izlenimleri de kötüydü. O'nu asıl şaşırtan ise İngiliz askerlerin disiplinsiz ve sarhoşluklarından dolayı subaylarının çoğu kez verdiği kırbaç cezasıydı. Noire, İngiliz askerlerinin toplumun alt sınıflarından toplanmış olduğunu, daha varlıklı ailelerin çocukları askere alınmış olsaydı İngiliz subayların askerlerine attıkları dayakların askerî ceza kanununca yasaklanacağını ilave ettiği görüşlerini şöyle sürdürmüştü: İngiliz askerî, devletin malı konumundadır. Devlet ona iki dürtü ile yön verir. Birincisi sopadır. İkincisi ise maddi rahattır. Maddi rahatlık ise askere verilen bir biftek parçası, bir sürahi kırmızı şarap ve bolca romla birlikte büyük bir çadırda geceleme. Cesaretinin kaynağı da budur. Ama erzak zamanında yetişmez, bütün gece çamurda yatmak zorunda kalır, biftesiz ve içkisiz tayına talim etmek zorunda kalan İngiliz askerî pısırklaşıp, moral bozukluğuna uğrar¹⁷³. Fransız askerlerin İngiliz askerlere dair görüşleri yukarıdaki örneklerde olduğu gibi oldukça olumsuzdu.

¹⁶⁷ Poole, *a.g.e.*, s.166.

¹⁶⁸ Figes, *a.g.e.*, s.208.

¹⁶⁹ CH., no: 718, (13 Aralık 1854); Salih Hayri, *a.g.e.*, s.119-120; Keleş (2009), *a.g.t.*, s.289-291.

¹⁷⁰ A. MKT. NZD., no: 122 / 73, (10 Aralık 1854).

¹⁷¹ Gowing, *a.g.e.*, s.7.

¹⁷² ATASE., no: 6-70-17-037, (4 Eylül 1855).

¹⁷³ Figes, *a.g.e.*, s.196-197.

Müttefik İngiliz ve Fransız askerleri Mayıs ayının sonlarından itibaren Gelibolu'dan *Varna*'ya taşınmışlardı. 1854 yaz aylarında herhangi bir savaşa katılmayan müttefik askerleri Silistre'deki Osmanlı-Rus çarpışmalarından gelecek iyi haberleri beklerken *Varna*'daki içkili yerlerde ve kerhanelerde eğlence aramakla zaman geçirmişlerdi. Paul de Molènes'in yazdıklarına göre, sıcak hava ve yerel suların içilmemesi yönündeki uyarılar askerlerin aşırı miktarda içki, özellikle de çok ucuz ve sert yerel içki (rakı) tüketimini artırdı. Binlerce asker derme çatma meyhanelere doluyorlardı. Bu ise her türlü içki ve şarabın getirdiği taşkınlıkla şamatacı bir sarhoşluğa yol açıyordu. Türkler ise kapılarının dışında dikilerek ilahi takdirin kendilerine gönderdiği bu garip insanları kayıtsızca ve şaşkınlıkla izliyorlardı. Sarhoş askerler arasındaki kavgalar şehirde günlük bir sorun haline gelmişti. İskoç Fusilier Muhafız Alayı'nda bir emir subayı olan Hugh Fitzhardinge Drummond, *Varna*'dan babasına bir mektup yazmıştı. Mektubunda özellikle İskoç askerlerin fazla içki içtiğini, kural tanımaz ve yaramaz askerlerin her türlü taşkınlığı yaptıklarını, önceki gün bir tanesinin idam edildiğini, askerlerin birbirlerine saldırarak yaraladıklarını, aynı şekilde Fransız askerlerinin de içki içtiklerini ve sarhoşlukta kendilerinden geri kalmadıklarını bildirmişti¹⁷⁴.

İngiliz ve Fransız askerlerin taşkınlıkları ve kural tanımazlıkları *Varna*'nın yerli Bulgar ve Müslüman Türk halkının şikâyetlerine neden oluyordu. Özellikle askerlerin Müslümanlara ait kahvehanelerden alkol istemeleri ve olmadığını duyunca kabalasmaları yerli halk ile sorun yaşamalarının ilk nedeniydi. Müttefik askerlerin bu durumunu gördükçe Rus tehdidinden daha büyük bir tehlike diye yerli halkın yakınmalarına neden oluyordu¹⁷⁵. Hatta bir gece Fransız askerleri bir Müslüman kahvesine giderek şarap istemişler ve şarap olmadığı cevabını almalarına rağmen kahveden çıkmak istemeyince büyük bir kavga çıkmıştı. Kavgada bir Türk ölmüş, birkaç Fransız ve Türk de yaralanmıştı. Şehrin dışındaki Fransız karargâhında olayın duyulması üzerine çok sayıda Fransız askerinin *Varna*'ya gelmesi nedeniyle neredeyse geniş ve kanlı bir savaş çıkacaktı¹⁷⁶.

İngiliz deniz subayı ve Osmanlı ordusunda görev alan Adolphus Slade göre, "*Fransız askerlerin namaz sırasında girdikleri camilerde uzanıp yatması, peçeli kadınları hovardaca bakışlarla süzmeleri, sokak köpeklerini zehirlemeleri, limandaki martuları ve sokaklardaki güvercinleri kurşunlamaları, ezan okuyan müezzinlerle dalga geçmeleri, komiklik olsun diye oyma mezar taşlarını yol döşemesinde kullanmak üzere kırmaları...*" bu taşkınlıklardan sadece birkaçıydı. Kısaca müttefik askerlerin sarhoşluk, kumar, fuhuş, soygunculuk ve halkın kültürel değerlerine saygı göstermemek gibi davranışları Müslümanlarla karşı karşıya gelmelerine neden oluyor, *Varna*'nın sükûnetini bozuyordu¹⁷⁷.

Müttefik askerlerin kötü huyları, sarhoşlukları ve kavga-dövüşlerinin yanında halkı usandıran ve şikâyetlere neden olan davranışlarının başında dükkânlara girip veresiye veya parasız mal almaları geliyordu. Bundan kısa bir süre önce *Varna*'dan geçmiş olan Türk askerlerinin kimseden parasız tek elma almadıkları, sokakta ve şehirde ufak bir çocuğun bile oyununu bozmadıkları dile getirilerek iki asker arasındaki disiplin ve terbiyeleri hayranlıkla anlatılıyordu¹⁷⁸. Yine bir başka kaynakta müttefik askerlerin *Varna*'da kaldıkları süre boyunca ahalinin büyük zarar gördüğü, bağ ve bahçelerin askerin ayakları altında yok olduğu ve yabancı askerlerin her şeyin sahibi gibi davrandıkları ifade edilmişti¹⁷⁹.

Varna'da bulunan İngiliz askerlerinden bazıları yanlarında eşlerini getirmişti. İngiliz ordusu her bölükbaşına dört eşin kocalarıyla birlikte Gelibolu'ya gelmelerine izin vermişti. İaşeleri ordu tarafından karşılanan bu kadınlar yemek pişirme ve çamaşır yıkama hizmetlerini görmekteydi. Bu kadınlar eşleriyle birlikte Gelibolu'dan sonra *Varna*'ya da birlikte gelmişlerdi. Fakat askerlerin Kırım'a nakli başladığında bu kadınların Kırım'a götürülmeyecekleri duyurulunca rıhtım çevresinde bir kaos yaşanmıştı. Erkeklerinden ayrılmak istemeyen kadınlar gemilere binmek için kavgaya tutuşmuşlardı. Bazıları kaçak yollardan gemilere alındı. Bu kadınlar arasında Bayan Duberly, Lady Errol ve Fransız hizmetçisi de bulunuyordu. Onlar da diğer kadınlar gibi *Varna*'da kalmak istemediklerinden mecburen Kırım'a giden kafilde yer aldılar. Zaten geride kalacak kadınlara *Varna*'da gerekli iaşe tahsisatının yapılmadığı anlaşılınca komutanlar kadınların birçoğunun gemilere alınmasına izin vermek zorunda kalmışlardı¹⁸⁰.

Varna şehrini bu süreçte etkileyen en önemli hadise koleranın dışında belki de 10 Ağustos gecesi yaşanan yangındı. Aslında *Varna* müttefik devletler ordularının başlıca harp ve iaşe deposuydu. Kasaba içerisinde büyük miktarda cephane bulunduğundan yangınlara karşı dikkatli davranılması ve gerekli tedbirlerin alınması gerekirken hiçte öyle davranılmıyordu. Kasabaya her taraftan gelen yabancılar zabıta tarafından sorgulanmadan veya pasaportlarına bile bakılmadan istedikleri gibi dolaşıyorlardı. Her tarafta

¹⁷⁴ Figes, *a.g.e.*, s.200.

¹⁷⁵ Figes, *a.g.e.*, s.200.

¹⁷⁶ Slade, *a.g.e.*, s.158.

¹⁷⁷ Figes, *a.g.e.*, s.200-201.

¹⁷⁸ Slade, *a.g.e.*, s.158.

¹⁷⁹ Salih Hayri, *a.g.e.*, s.118.

¹⁸⁰ Figes, *a.g.e.*, s.216; Palmer, *a.g.e.*, s.87; Önce *Varna*'ya gelen ve sonra Kırım'a giden kadınlardan Ellen (Nell) Butler ve Frances (Fanny) Duberly hakkında bkz. Sweetman, *a.g.e.*, s.80-83.

ateşler yakılıyor, askerler içtikleri sigara izmaritlerini söndürmeden rastgele atıyorlardı. Neredeyse her tarafı tahta evlerden ve dükkânlardan ibaret olan kasabada yangın çıkmaması bir mucizeydi. 10 Ağustos gecesi çıkan yangın *Varna* kasabasını yok etmişti. Özellikle İngilizlerin bir haftalık peksimetleri, peksimete beraber depo edilen mısır ve buğdayları da yanmıştı. Felaketin önu aradaki ve çevredeki yapıları yıkmak, cephane depolarının damlarını ıslak keçelerle örtmekle alınabildi. Fransız ve İngiliz askerler tulumbalarla yangına müdahale ettiklerinde şehrin yarısı alevlere teslim olmuştu. Askerlerin aşırı içki tüketimi nedeniyle dükkânlar ve iskeleler rom ve şarap sandıklarıyla doldurulmuştu. Yangın sırasında bu dükkân ve iskeleler alev alınca patlamalar yaşanmış ve sokaklar alkol nehirleri gibi akmaya başlayınca, yangını söndürmekle görevli itfaiyeciler de kafayı çekmeye başlamışlardı. Hatta depolardaki, mağaza ve dükkânlardaki mallar sokağa çıkarılır çıkarılmaz Avrupalı askerlerce parçalanarak içindekiler yenmeye ve içilmeye başlanıyordu. Yangın şehrin büyük bir kısmını yok ederken müttefik orduların neredeyse bütün ikmal, iaşe ve mühimmatları yok olmuştu. Yangının Yunanlı ve Bulgar kundakçılar¹⁸¹ tarafından hatta Jakop¹⁸² adlı birisinin bir yüncü dükkânını ateşe vermesiyle çıktığı ileri sürüldü. Bir diğeri iddia da yangının Fransız ordusuna ait şarap depolarının birinden çıktığına dairdi. Rumların yangına neden oldukları dedikodusu yayılmış hatta birkaç Rum yakalanarak hapse atılmıştı. Müşavir Paşa'ya göre, Rumların *Varna*'da müttefik ordularla yapmakta oldukları son derece kârlı ticarete darbe vuracak olan böyle bir işe girişmiş olmaları ihtimal dışıdır. Yangın kolerayla birlikte *Varna* şehrini yok eden ikinci bir doğal felaketti¹⁸³. Yangında müttefik orduların depolardaki mühimmatlarından 8 milyon fişek ve 500 bin hartuç (kağıt veya bezden barut kesesi) infilak ederek yok olmuş¹⁸⁴ ayrıca 11.000 çift asker botu da yanarak kül olmuştu¹⁸⁵. Yangın çıktığında müttefik ordu komutanlarından Saint Arnaud, *Varna*'ydı ve bizzat yangının söndürülmesine nezaret etmişti. Fakat Lord Raglan o gece filoyla Balçık koyundaydı. Yangının sabahı *Varna*'ya geri döndüğünde çizmelerle dolu bir depoyla, kurabiyelerle dolu fırınların tamamen kül olduğunu ve kentin üçte birinin harabeye döndüğünü gördü¹⁸⁶.

Saint Arnaud, yangının ertesi günü yani 11 Ağustos tarihinde gönderdiği tahriratta yangının oldukça büyük olduğunu Osmanlı, İngiliz ve Fransız askerlerin birlikte çalışarak yangını 10 saatte kontrol altına aldıklarını, özellikle ordulara ait 3 baruthane deposunun zarar görmemesi için çabaladıklarını ve bu baruthanelerin ateş alması halinde *Varna*'da vahşet yaşanacağını bildirmişti. Ayrıca Osmanlı askerlerinin yangının söndürülmesindeki gayretlerinden övgüyle bahsetmişti. Yine Saint Arnaud'un ifadesine göre yangın şehre büyük zarar vermiş olsa da müttefik orduların harekâtına engel olacak bir zahire ve mühimmat kaybı yaşanmamıştı. Dolayısıyla Saint Arnaud, yangının askerî birliklere çok zarar vermediğini belirtiyordu. Bu tahrirat alındıktan sonra İstanbul'da yapılan değerlendirmeler sonucunda yangının söndürülmesinde yararlılık gösterenlere ödül verilmesi ve *Varna Komisyonu* Başkanı Osman Efendi'nin de bir an önce *Varna*'ya giderek görevine başlamasına karar verilmiştir¹⁸⁷. Yangının söndürülmesinde *Varna*'da bulunan müttefik orduların askerleri de büyük bir gayret göstermişlerdi. Daha sonra yapılan değerlendirmede yangının söndürülmesinde yararlılıkları görülenlerden İngiltere ordusunun 93. Alayı mülazım-ı evvelerinden Macbine önce Mecidiye Nişanın 5. Rütbesi verilmiş daha sonra ise 4. Rütbeye terfi ettirilmiştir¹⁸⁸. Aynı şekilde yine 93. Alayın mülazım-ı evvelerinden Haylender'e de Mecidiye Nişanın 5. Rütbesi verilmiştir¹⁸⁹.

Yangın sabahı *Varna* şehri ıssız ve harap olmuş şekilde başka bir hayata başladı. Şehrin büyük bir kısmı yanmış, yaklaşık bin adet ev ve dükkân yok olmuştu. Yine yangında beş-altı kişinin de öldüğü iddia edildi. Yangın sonrası *Varna*'da büyük bir iaşe sıkıntısı başladı¹⁹⁰. Yanmayan bazı evler ise Fransızlar tarafından cephane depoları etrafında daha geniş yerler açmak için yıkılmış, keresteleri denize atılmıştı. Fransızların sokaklara diktikleri nöbetçiler, yangından evleri ve dükkânları yanmış insanların kalan eşyalarını ve paralarını dahi kurtarmalarına izin vermemişti. Yangının ertesi günü *Varna* şehir meclisi Vali'nin başkanlığında bir toplantı yaptı. Meclis üyeleri, müttefik askerlerin tutumlarından şikâyetçi olarak

¹⁸¹ Savaşlar sırasında casusluk, sabotaj ve kundakçılık faaliyetleri daima görülen bir hadisedi. Temmuz 1853'te Osmanlı ordularının Şumnu ve Varna civarındaki yerleşimlerini ve hareketlerini gözetlerken yakalanan üç kişi suçlarını itiraf ederek Rusya adına casusluk yaptıklarını belirtmişler ve Ömer Paşa tarafından hapse mahkum edilmişlerdir. *CH.*, no: 632; Bu yangını Rusların adına kötü niyetli Rumların çıkardığına dair bkz Sweetman, *a.g.e.*, s.34.

¹⁸² Salih Hayri, *a.g.e.*, s.118.

¹⁸³ Figes, *a.g.e.*, s.209-210; Slade, *a.g.e.*, s.159-160; Andıç-Andıç, *a.g.e.*, s.32; Fransızlar yangının aynı anda dört noktada birden çıktığını ve düşman ajanları tarafından çıkarıldığını iddia ettiler. Bu dedikodu üzerine Fransızların beş Rum'u süngüyle öldürdükleri ifade edilmektedir. Palmer, *a.g.e.*, s.85.

¹⁸⁴ Gürel, *a.g.e.*, s.81; Fevzi, *a.g.e.*, s.48.

¹⁸⁵ Sweetman, *a.g.e.*, s.34.

¹⁸⁶ Palmer, *a.g.e.*, s.85-86.

¹⁸⁷ BOA., İ. DH., no: 306 / 19431.

¹⁸⁸ BOA., *Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemî Mühimme Kalemî Belgeleri* (A. DVN. MHM.), no: 13 / 31, (8 Şubat 1855); BOA., A. DVN. MHM., no: 13 / 76, (17 Nisan 1855).

¹⁸⁹ BOA., A. DVN. MHM., no: 13 / 40, (8 Şubat 1855).

¹⁹⁰ Salih Hayri, *a.g.e.*, s.118.

Rusların bile bu kadarını yapmadığını ifade ettiler. Hatta bir meclis üyesi eleştirisini şöyle sürdürmüştü: “*Varna daha önce iki yıl süreyle Rus işgalinde kaldı. Ama gittikleri vakit şehri, geldiklerinden daha iyi durumda bıraktılar. Bunlar geleli üç ay oldu, evlerimizi, mağazalarımızı elimizden aldılar, onların yüzünden kasabamız yandı*” diyerek durumu izah etmişti. Eleştirilerine devam eden *Varna* meclisi üyeleri, Vali'nin de yeterince tedbirli davranmadığını, şehirdeki asayiş olayları hakkında müttefik ordu komutanları nezdinde gerekli girişimlerde bulunmadığını belirttiler¹⁹¹.

Müttefik ordulara mensup askerlerin *Varna* gelmeleri üzerine ev, dükkân, mağaza, han, mahzen ve depolarını onlara tahsis ederek kendileri birkaç aile bir arada yaşamaya başlayan yerel halk çıkan yangınla bir kez daha zor durumda kalmıştı. Yangın sırasında dükkân, mağaza ve depolarından kurtarabildikleri ticarî mallarını yaşadıkları mekânlara taşımak zorunda kalan yerel halk zaten birkaç aile birlikte yaşadıkları ve sıkışık vaziyette buldukları evlere sığamaz olmuşlardı. Bunun üzerine İstanbul'a gönderdikleri bir yazıda evlerini ve mülklerini tahliye ettiklerini, yangın sonrası sefaletle düştüklerini, kış mevsiminin de yaklaşması nedeniyle yaşantılarının çekilmez hale geleceğini belirterek bu nedenle İstanbul'a göç etmelerine izin verilmesini istemişlerdi¹⁹². Muhafız Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazı üzerine yapılan değerlendirme sonucunda yerel halkın göç ettirilmesi yerine yine *Varna*'ya yakın köylere yerleştirilmeleri bildirilmişti. Yapılan çalışmalar sonucunda yerel halk civar köylere yerleştirilmiştir¹⁹³. Ancak yerel halkın yangından dolayı zarara uğradıklarına ve kendilerine yardım yapılmasına dair talepleri bitmiyordu. Maliye nezaretine gönderilen fermanda bu tür olaylarda halka nasıl yardım yapıldığı ve *Varna* halkına ne miktar yardım yapılabileceği sorulmuştu. Maliye nezaretinden gönderilen cevapta bu durumda olanların bazılarına para yardımı yapıldığı bazılarında da vergi affı uygulandığı belirtilmiştir. Bunun üzerine *Varna* halkının durumunun araştırılmasına, kimin ne kadar zarar gördüğünün tespitine, vergi affı ve benzeri şekilde yapılacak yardımlara ondan sonra karar verilmesi bildirilmiştir¹⁹⁴.

Müttefik askerlerin *Varna*'ya nakilleri ve burada ikamet ettikleri süre boyunca karşılaştıkları sorunların başında Fransa askeri ve Latin-Katolik mezhebinden olanlara ait ibadet mekânlarının yeterli sayıda bulunmaması geliyordu. Bu hususta yapılan müracaat üzerine Katolik mezhebinde bulunanlara yönelik şapel veya küçük bir mabet inşası için münasip bir mahallin tahsis edilmesi talebi Osmanlı makamlarınca uygun bulunarak yer tahsisi yapılmıştı¹⁹⁵.

Varna'da İngiliz, Fransız, Türk, Mısırlı, Maltalı, Yunanlı ve Yahudi askerler hep birlikteydiler ve bir İngiliz askerin ifadesine göre “*ortalık ana-baba günü*” gibiydi. Bu kadar çok askerin savaşmaksızın bir arada beklemeleri ister istemez onların bir şeylerle meşgul edilmesini gerektirdi. Askerler siper kazmak, batarya ve tabya hazırlamak, ileri ve geri yürüyüş yapmak gibi pek çok işlerde kullanılmak suretiyle zaman geçiriyorlardı¹⁹⁶.

Müttefik devletlerin askerleri *Varna*'da kaldıkları süre boyunca herhangi bir çarpışmaya katılmamış iseler de kolera ve tifüs gibi hastalıklardan epeyce bir zaiyat vermişlerdi. Bunun yanında askerlerin Kırım'a nakli sırasında *Varna Limanı*'nda yükleme yapılırken bir vapurun çarpması sonucu Fransız Zuhaf askeri yüklü bir sandal devrilmişti. Sandala silahları ve çantaları sırtlarında olduğu halde bindirilmiş olan 20 asker boğularak ölmüş, bu elim kaza *Varna*'da bulunan askerin moralinin bozulmasına neden olmuştu¹⁹⁷.

Sonuç

Kırım Savaşı, Rusya'nın “Doğu Sorunu”na çözüm bulmak amacıyla başlattığı girişimlerinin Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti lehine devreye girmeleriyle kesintiye uğramış ve Rusya'nın bu emellerini ertelemesine neden olan bir sonuçla bitmiştir. Savaşın başlangıcında Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı yalnız başına mücadele vermiş iken ilerleyen süreçte İngiltere ve Fransa kendi menfaatleri gereğince Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Her iki devletin amacı da savaş sonunda Rusya'yı barış masasına mağlup taraf olarak oturtmak ve kendi menfaatlerine uygun kararlar almaktır. 30 Mart 1856 Paris Antlaşması ile Avrupalı devletler, Rusya'yı Karadeniz'e hapsedmeyi başardıkları gibi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve boğazların güvenliğini de garanti altına alarak Rusya'nın hedeflerine ulaşmasına engel olmuşlardır.

İngiltere ve Fransa, savaş ihtimalinin ortaya çıkması ile önce donanmalarını sonra da kara ordularını Osmanlı topraklarına gönderdiler. Taraflar arasında yapılan 12 Mart 1854 tarihli antlaşmayla İngiliz ve Fransızlar da Rusya'ya savaş ilan etti. Her iki devletin savaş ilanı sonrası kara orduları Gelibolu'dan karaya ayak basarak Osmanlı topraklarına çıktılar. Müttefik kara ordularının Gelibolu'dan sonraki ikinci ikamet noktası İstanbul oldu. Fakat Rusya, Tuna boyundaki faaliyetlerini artırmış ve müttefik orduların Tuna

¹⁹¹ Slade, *a.g.e.*, s.160-161.

¹⁹² BOA., MVL., no: 279 / 54, (27 Ağustos 1854).

¹⁹³ BOA., A. MKT. UM., no: 166 / 21, (29 Eylül 1854).

¹⁹⁴ BOA., A. MKT. MVL., no: 68 / 16, (10 Ekim 1854).

¹⁹⁵ BOA., İ. HR., no: 6151, (19 Ağustos 1855); Keleş (2009), *a.g.t.*, s.268.

¹⁹⁶ Gowing, *a.g.e.*, s.7.

¹⁹⁷ Fevzi, *a.g.e.*, s.50.

boyuna gelmesinden önce Silistre'yi elde etmek üzere bütün gücüyle saldırmıştır. Bu durumda bir an önce müttefik askerlerin Osmanlı ordusunun imdadına gönderilmesi gerektiğinden birliklerin *Varna*'ya nakline karar verildi. Deniz yoluyla ve kara yoluyla ulaşımın kolay olması ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında sıkıntı yaşanmayacağı düşünülmesi *Varna*'nın orduların sevk ve idaresinde merkez seçilmesinin en önemli nedeniydi. Bir diğer neden de Rusya'nın *Varna* üzerinden sahil boyunca güneye ilerleyerek Balkanlara ve İstanbul'a inmeyi planlamış olmasıdır. Bu gerekçeler düşünülerek *Varna* merkez seçilmişti. Müttefik askerlerin Mayıs 1854'te İstanbul ve Edirne üzerinden *Varna*'ya nakilleri gerçekleştirildi. Ama müttefik devletlerin askerleri *Varna*'ya ulaştıktan sonra Rusya ile doğrudan bir çarpışmaya girişmeksizin sadece Osmanlı ordusuna manevi destek olmakla yetinmişlerdir. Zaten Rusya'nın Haziran-Temmuz 1854 tarihindeki Silistre muhasarasında başarısız olarak ordusunu önce Tuna'nın kuzeyine çekmesi ve sonra bütün birliklerini Kırım-Sivastopol'de toplaması müttefik devletlerin de savaşın merkezini Kırım'a kaydırmalarına neden oldu. Askerlerin Eylül 1854'te *Varna*'dan Kırım'a taşınmasıyla *Varna* şehri Mayıs-Eylül arasındaki o kalabalık ve kargaşa ortamından da kurtulmuş oldu.

Varna'nın müttefik orduların merkezi olarak seçilmesiyle birlikte yoğun bir hazırlık süreci yaşandı. İstanbul'dan *Varna*'nın ve bölgenin diğer yerel idarecilerine gönderilen yazılarda gelecek askerî birlikler için gerekli hazırlıkların yapılması ve herkesin elinden gelen yardımı yapması emredilmişti. Seferberlik emri gereğince memleketin her tarafından temin edilen zahire, hayvan, çadır ve diğer ihtiyaç maddeleri hızla *Varna*'ya taşındı. Kısa zamanda *Varna* ve civarında 50.000'den fazla asker birikmişti. Bu askerlerin ihtiyaçlarının zamanında ve eksiksiz olarak giderilmesi için *Varna Komisyonu* kurulmuştur. Bu komisyonda İngiltere ve Fransa devletlerinin de temsilcileri yer aldı. Aynı zamanda müttefik devletlerin talebi üzerine güvenliği sağlamak, şehre gelip gidenleri kontrol etmek ve zahire satışı yasağını denetlemek üzere de polis teşkilatı kurulmuştur.

Varna şehri müttefik askerlerin gelmesiyle birlikte bambaşka bir havaya bürünmüştür. Eski sakin ve sessiz hayatı değişen *Varna*'nın sokakları boş boş gezen askerlerle dolmuştur. Özellikle askerlerin içki içerek sarhoş olmaları şehirde asayiş olaylarının artmasına neden olmuştur. Yine yabancı askerlerin kadınlara sarkıntılık etmeleri, meyhane ve kahvehanelerde kavga çıkarmaları, ihtiyaç duydukları malzemeleri parasız almaya kalkışmaları zaman zaman yerel halk ile karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Bu durum hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaanın şikâyetlerine neden olduğu gibi daha önce iki yıl süreyle Rus işgalinde kalmış olan *Varna* halkının, kendilerine Rusların bunlardan daha iyi davrandığı şeklinde serzenişlerine de neden olmuştur.

Müttefik askerlerin neden olduğu asayiş olaylarının yanında *Varna* şehrini etkileyen bir diğer hadise ise 10 Ağustos tarihinde çıkan yangındır. Bu yangının Rusya'nın teşvikiyle Rumların sabotajıyla veya sarhoş Fransız askerlerinin dikkatsizliği sonucu çıktığı iddia edilmiştir. Hatta bu dedikodular nedeniyle beş-altı Rum'un öldürüldüğü de rivayet edilmektedir. Fakat gerçek olan yangın sırasında *Varna*'nın tamamına yakınının yok olduğudur. *Varna*'daki evlerin büyük bir kısmı tahta olduğu için yangın hızla yayılmıştır. Şehrin büyük bir kısmı ve limanı yanarak kül olmuştur. Yangın sırasında müttefik orduların cephane ve erzak depoları, kampları, ekmek fırınları başta olmak üzere ikmal ve iaşelerinin tamamına yakını yok olmuştur. Yangın sonrası *Varna*'da zahire ve ekmek sıkıntısı yaşanmıştır. Yine yangın sırasında özellikle Fransız askerlerin yangını söndürmek yerine dükkân ve mağazalardaki içkileri ve yiyecekleri yağmaladıkları ileri sürülmüştür.

Savaş öncesi Rus ordusunda mevcut olan kolera hastalığı *Varna* şehrine de yayılmıştır. Zaten Gelibolu'ya gelmiş olan Fransız askerleri arasında da kolera hastalığı görülmüştür. Birliklerin Gelibolu'dan *Varna*'ya nakli ile bu salgın daha da artmıştır. Öyle ki kolera salgını nedeniyle *Varna* şehrinde her gün onlarca asker ölmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Salgının yayılmasına hijyen koşullarının uygun olmaması, içme sularına lağım suları ile ölü insan cesetleri ve hayvan leşlerinin karışması neden olmuştur. Alınan bir takım tedbirler ile kolera salgınının önü alınmış ise de askerlerin Kırım'a taşınmasıyla kolera salgını oraya da sirayet etmiştir. Hem askerlerin ikametleri sırasında hem de Kırım'a gitmeleri sonrası hastalanan ve yaralanan askerler için *Varna*'da hastaneler kurularak burası aynı zamanda tedavi merkezi olarak kullanılmıştır.

Varna şehrinin savaş sırasında üstlendiği bir diğer misyon da haberleşmenin merkezi olmasıdır. İngiltere'nin teklifiyle Osmanlı Devleti'nde ilk defa telgraf hatlarının kurulması gündeme gelmişti. Yapılan inceleme ve güzergah tespitleri sonrası İstanbul'un Edirne-Şumnu-Varna-Viyana ve Balaklava-Varna hatlarıyla Avrupa başkentlerine bağlanmasına karar verilerek çalışmalara başlanmıştır. Özellikle savaş sırasında anlık haberleşmenin önemini kavranması neticesinde başlayan telgraf hatlarının yapımı savaş sırasında bitirilmiştir. İngilizler tarafından Kırım / Balaklava'dan *Varna*'ya kadar deniz altından kablo döşenmek suretiyle bir bakıma savaş sırasında *Varna* haberleşmenin de merkezi haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA., *Ayniyat Defteri* (AYN. d.), no: 618.

BOA., *Cevdet, Askeriye* (C. AS.), no: 7483.

BOA., *Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval İdaresi Defterleri* (DH. SAİD.), no: 2.

BOA., *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri* (HR. SYS.), no: 1189/44; 903/4, *lef*:11, 13, 20, 33, 37.

BOA., *Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemi Belgeleri* (HR. MKT.), no: 79/12; 80/94; 82/11.

BOA., *İrade Dahiliye* (İ. DH.) no: 17276; 17904; 18296; 18468; 18645; 18483; 18645; 19058; 19060; 19063; 301/19066; 19100; 19374; 20068; 306/19431.

BOA., *İrade Hariciye* (İ. HR.), no: 4927; 5037; 5348; 5409, 5447; 5709; 5973; 5978; 6151; 6238.

BOA., *İrade Meclis-i Mahsusa* (İ. MMS.), no: 13; 17; 30; 42; 56; 111.

BOA., *İrade Meclis-i Vala* (İ. MVL.), no: 13357; 13994; 14029; 14682; 337/14528.

BOA., *Sadaret, Meclis-i Vala*, (MVL.) no: 264/72; 273/8; 279/54.

BOA., *Name-i Hümayun Defteri* (NMH.d.), no:12.

BOA., *Sadaret Amedi Kalemi Belgeleri*, (A. AMD.), no: 46/10; 46/88; 50/67; 51/68; 53/45; 59/32.

BOA., *Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri* (A. DVN. MHM.), no: 13/31; 13/40; 13/76.

BOA., *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri* (A. MKT. MHM.), no: 56/37; 56/63; 73/59; 83/50.

BOA., *Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Kalemi Belgeleri*, (A. MKT. NZD.), no: 114/35; 122/73; 148/28; 153/23.

BOA., *Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vala Belgeleri* (A. MKT. MVL.), no: 68/16; 72/1.

BOA., *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Belgeleri* (A. MKT. UM.), no: 153/98; 158/93; 161/21; 161/33; 161/70; 161/79; 162/12; 162/33; 164/17; 166/21; 166/56; 170/8; 176/43; 183/64; 205/34.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

ATASE., no: 3-67A-9-005.

ATASE., no: 6-70-17-037.

ATASE., no: 9-100-6-003; 9-100-6-005; 9-100-6-007; 9-100-6-007-001.

ATASE., no: 11-6-04-01; 11-6-04-02.

ATASE., no: 44-55-1-001; 44-55-1-03-6.

2-Gazeteler

Ceride-i Havadis (CH.), no: 628, 632, 633, 634, 635, 636, 653, 658, 664, 682, 692, 695, 699, 705, 718, 748, 752, 753.

Takvim-i Vekâyi (TV.), *def'a*: 495, 504, 506, 507, 511.

The Times, no: 21830.

3-Yazma, Kronik ve Matbu Eserler

ARİF EFENDİ, 1270 *Rus Seferi*, (t.y./y.y/ yazma eser).

ABDURRAHMAN ŞEREF (2005), *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Hazırlayan: Musa Duman), İstanbul.

ALİ HAYDAR EMİR (1332), "Kırım Harbi'nin Safahat-ı Bahriyesine Müteallik Vesâik-i Resmîye", *Risâle-i Mevkûte-i Bahriye*, Cilt: 3, no: 2, (Kanun-ı Evvel), s.49-62.

ALİ HAYDAR EMİR (1334), "Kırım Harbi'nin Bahri Safhalarına müteallik resmi vesikalar", *Risâle-i Mevkûte-i Bahriye*, Cilt: 4, no: 11, (Eylül), s.483-481-502.

ALİ HAYDAR EMİR (1334), "Kırım Harbi'nin Bahri Safhalarına müteallik resmi vesikalar", *Risâle-i Mevkûte-i Bahriye*, Cilt: 4, no: 12, (Teşrin-i Evvel), s.529-545.

CEVDET PAŞA (1991), *Tezâkir* (1-12), (Yayınlayan: Cavid Baysun), Ankara: TTK.

FEVZİ (1927), 1853-1855 *Türk-Rus Harbi*, *Kırım Seferi*, İstanbul.

HÜSEYİN HÜSNÜ (1292), *Saika-i Zafer*, Dersaadet.

Kırım Harbi'ne Dâir Notlar (2013), (Haz. Erdoğan Keleş), Ankara: TTK

Muâhedât Mecmuası (2008), Cilt: IV, Ankara: TTK.

Muharrerat-ı Nadire (1289), Cilt: 1, 3, 4, İstanbul.

SALİH HAYRİ (1988), *Kırım Zafernâmesi-Hayrâbât*, (Hazırlayan: Necat Birinci), Ankara.

SLADE, S. Adulphus [Müşavirpaşa] (1943), *Türkiye ve Kırım Harbi*, (Çev. Ali Rıza Seyfi), İstanbul.

SEİGNOBOS, Charles (1326), *Tarih-i Siyasi Asr-ı Hazırda Avrupa: 1814'den 1896'ya kadar*, Cilt: III, (Mütercim: Ali Reşad), Dersaadet.

4-Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (2006), (Yayına hazırlayanlar: Kemal Gurulkan, vd.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

5-Araştırma ve İncelemeler

ALASYA, Kadri (1980), "The Turco-Russian War and The Crimean Expedition (1853-1856)", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no: 46, s.119-136.

ANDERSON, Matthew Smith (2001), *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çeviren: İdil Eser), İstanbul: YKY.

ANDIÇ, Fuat-ANDIÇ, Süphan (2002), *Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul.

BADEM, Candan (2007), "Kırım Savaşı Sırasında İsyancılar ve Asayiş (1853-1856)", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İÜEF. Tarih Araştırma Merkezi (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul, s.285-327.

BAUMGART, Winfried (1999), *The Crimean War 1853-1856*, New York: Oxford University Press.

BESBELLİ, Saim (1977), *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara.

BOWEN, H., "Bashu-Bozuk", *EP*, vol. I, s.1077.

ÇAVLI, Emin Âli (1957), *Kırım Harbi Paris Muahadesi 1856*, İstanbul.

DANIŞMEND, İsmail Hami (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt:4, İstanbul.

DAVİSON, Roderic H. (2004), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Elektrikli Telgrafın Kurulması", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çev. Mehmet Morali), İstanbul, s.193-232.

DRIAULT, Edouard dé (2003), *Şark Mes'alesi (Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar)*, (Çev. Nafiz), (Yayınlayan: Emine Erdoğan), Ankara.

- FİGES, Orlando (2012), *Kırım Son Haçlı Seferi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: YKY.
- FONTMAGNE, La Baronne Durand de (1977), *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soy Türk), İstanbul.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI (1978), *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Cilt: III, Kısım: 5 (1793-1908)*, Ankara.
- GOWING, Timothy (2005), *Kırım Savaşı*, (Çev. Gülşen Demir), Ankara.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1986), "Varna", İ.A., Cilt: 13, İstanbul: MEB, s.210-214.
- GÜREL, A. Tevfik (1935), *1853-55 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Ankara.
- HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy (2007), "Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İÜEF. Tarih Araştırma Merkezi (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul, s.119-130.
- JORGA, Nicolae (2005), *Osmanlı İmparatorluğu, Cilt: 5*, (Çeviri: Nilüfer Epçeli), İstanbul.
- KAYLAN, Aziz (Derleyen) (1975), *Kırım Savaşı*, İstanbul.
- KELEŞ, Erdoğan (2009), *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- KELEŞ, Erdoğan (2015), "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Barınma ve İaşe Sorunları", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK, s.261-286.
- KİEL, Machiel, "Varna", *DİA., Cilt: 42*, s.524-527.
- MİLLER, William (1966), *The Ottoman Empire and its Successors 1801-1927*, London: Frank Cass&Co. Ltd.
- OKÇU, Yahya (1953), *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi*, Ankara.
- PALMER, Alan (1999), *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Türkçesi: Meral Gaspıralı), İstanbul.
- POOLE, Stanley Lane (1999), *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (Çev. Can Yücel), İstanbul.
- RAMM, Agatha (1960), "The Crimean War", *The New Cambridge Modern History, Vol. X*, (Edit: J. P. T. Bury), Cambridge, s.468-492.
- REDDAWAY, W. F. (1923), "The Crimean War and The French Alliance 1853-1858", *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919, Vol. II (1815-1866)*, (Edited by: A. W. Ward, G. P. Gooch), Cambridge, s.359-402.
- RİCH, Norman (1991), *Why the Crimean War?*, New York: McGraw-Hill.
- ROUSSEV, İvan (2011), "Varna Et Les Missions Françaises Durant La Guerre De Crimee (1853-1856)", *CIEPO (Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi) XVII. Sempozyum Bildirileri (18-23 Eylül 2006)*, Trabzon, s.575-582.
- SCHROEDER, Paul W. (1972), *Austria, Great Britain and the Crimean War*, Cornell University Press.
- SEATON, Albert (1977), *The Crimean War, A Russian Chronicle*, New York, St. Martin's Press.
- SWEETMAN, John (2001), *Crimean War 1854-1856 (Essential Histories)*, New York: Osprey Publishing Limited.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N. (1965), "Kırım Harbinde İstanbul Hastaneleri", *Hayat Tarih Mecmuası, Cilt:2, Sayı: 10*, (Kasım), s.20-26.
- ŞİROKORAD, A. B. (2009), *Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları, Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarkamış*, İstanbul.
- TERZİOĞLU, Arslan (1991), "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri", *Tarih ve Toplum, Cilt: 15, Sayı: 85*, s.39-46.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat (1987), *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Cilt: I*, (Yayına hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara: TTK.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1947), *Sivastopol Harbi*, İstanbul.
- WARNER, Philip (1972), *The Crimean War, A reappraisal*, London: Arthur Barker Limited.
- YAZICI, Nesimi (1992), "Tanzimat Döneminde Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı dursun Yıldız), Ankara.

EKLER

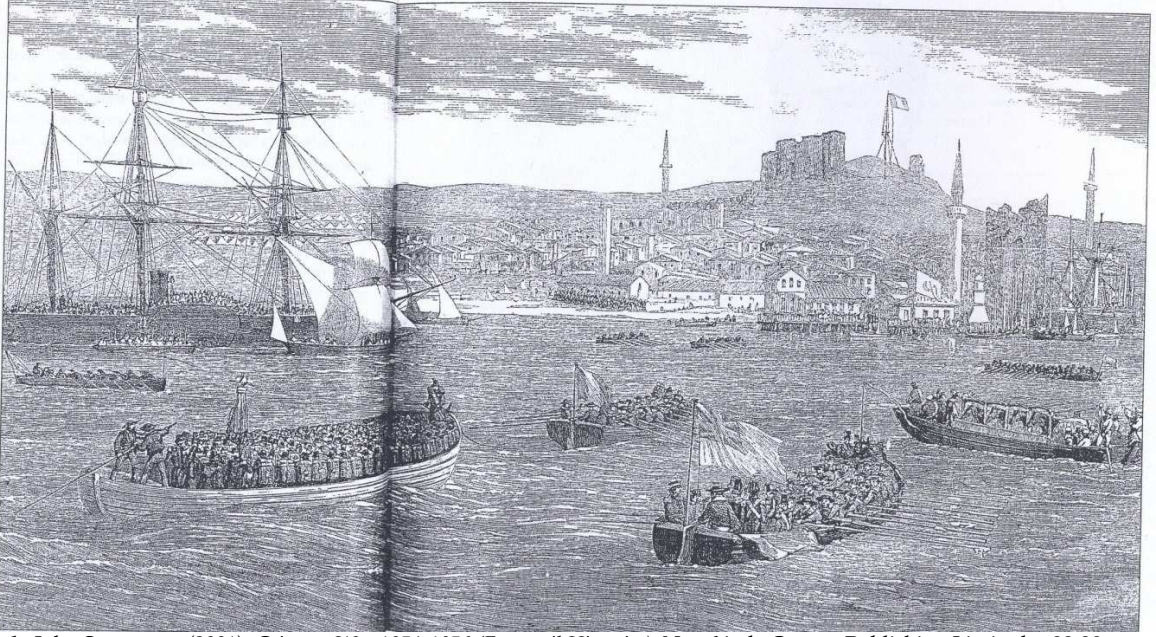
Ek 1: Şepher gemisinde müttefik komutanlar toplantısı

19 Mayıs 1854'te Varna'da Şepher gemisinin salonunda müttefik komutanlardan (soldan sağa): Lord Raglan, Mareşal Sent Arno, Ömer Paşa ve Rıza Paşa ile Adnan Bey

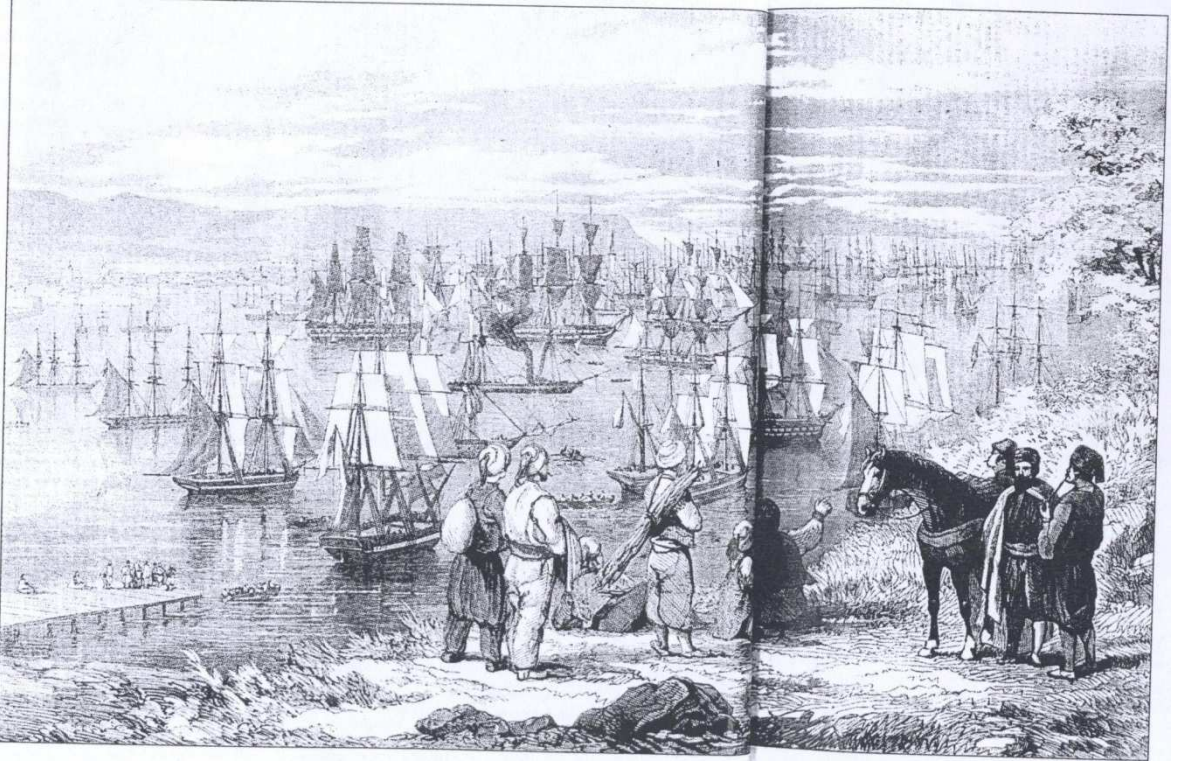
Kaynak: Mithat Sertoğlu (1952), "Kırım Harbi ve Sivastopol", *Resimli Tarih Mecmuası, Cilt: 3, sayı: 30*, İstanbul, s.1515.

Ek 2: Fransız orduları Gelibolu' da. Haziran 1854.

Kaynak: John Sweetman (2001), *Crimean War 1854-1856 (Essential Histories)*, New York: Osprey Publishing Limited, s.28-29.

Ek 3: Müttefik orduların Varna'dan ayrılışı.

Kaynak: John Sweetman (2001), *Crimean War 1854-1856 (Essential Histories)*, New York: Osprey Publishing Limited, s.32-33.